

اٹل دیلی وادبیاتی

۹

همکاران ثابت:

سرپرست تحریریه	بهزاد بهزادی
مسئول بخش ادبیات شفاهی مردم	علیرضا صرافی
مسئول بخش واژه‌های محلی و لهجه‌ها	اسماعیل هادی
مسئول ادبیات عاشیقی	جواد دربندی
مسئول بخش قصه‌ها و افسانه‌ها	محمد رضا کریمی
مسئول بخش امثال و حکم (آتالارسوزو)	اٹل اوغلو (صدیاری وظیفه)

ویراستار: م. رزاقی
حروف‌نگار: کاوس نصیری

اٲل دلی ۹ ایچینه کی لر

۱۱۵	بھزاد بھزادی	چالیشقان و تپرلی آذربایجانلی اؤیرهنجی لرله امکداشلیغی اؤرکدن آلتیشلائیریق
۱۱۶	تایماز نظمی	یثرلی سؤز لری خالخال شهرستانی «سوجاهرو» کندی
۱۲۱	خورشید مقدم – اوزین مقدم	آتالار سؤز و مثلر
۱۲۷	آبام امکداشلیغی ایله	آلتیشلار-قارقیشلار
۱۲۸	ائلناز عبد اللھی	لایلار
۱۳۲	سید حیدر بیات	سئیدلر فولکلوردا
۱۳۴	بخشعلی مرادی	یثرلی سوزلر (موغان)
۱۳۶	میر هدایت حصاری	آذربایجان دلی نی قونشو خالقلاردا تأثیری باره ده
۱۳۹	محمد علی نهاوندی	ایلین گون بولوم لری
۱۴۱	محمد علی نهاوندی	یثرلی سوزلر
۱۴۲	محمد علی نهاوندی	آتالار سوزو
۱۴۳	ثریا بخشلی	آتالار سوزو
۱۴۸	رامین جهانگیرزاده بیگدلو	آتالار سوزو
۱۴۹	عباس مھیار	شبنه چیخارتما گاوگاندا (۲)
۱۵۵	شعبان کریمی	یثر ناییبی
۱۶۲	علی برازنده خلیلی (تورک)	اوزرلیک حاققیندا اینانجلار
۱۶۵	میر علی سید سلامت	آذربایجانین اسکی دوورلرینده موسیقی کولگری
۱۷۵	میر علی سید سلامت	قایتاغی
۱۷۶	میر علی سید سلامت	ساری گلین
۱۷۷	_____	باکی دا اولوسلار آراسی فولکلور کونفرانسی
۱۷۸	صمد چاپلی	ضایعه نوشتاری در برخی از واژه های زبان ترکی
۱۸۵	م. نقابی	موجوزون معنوی خزینه سینده چکی و اولچو واحیدلری
۱۸۷	عزیز محسنی	شانا پیپک
۱۸۹	عزیز محسنی	بايقوش و تاووس قوشو
۱۹۱	عزیز محسنی	توراج
۱۹۲	محمد قاضی	بايقوش نه دن «باي» قوش اولدو؟!

چالیشان و تیرلی آذربایجانلی اویرهنجی لرله امکداشلیغی اؤر کدن آلقیشلائیریق

«گۆج بیرلیکده دیر» درین معنالی آتالار سؤزونه هامی میز اینانیریق. «ائل دیلی و ادبیاتی»- نین توپلاماسی اوغروندا چالیشانلار، بیرگه امکداشلیقلا، اؤز تاریخی بوج لارینی یئرینه یئتیرمکده، البیر ایشله مکده، گئتدیگجه، پارلاق نتیجه لر آلیرلار.

گنج آذربایجانلی اویرهنجی لر، «آبتام» قورولوشونون فولکلور قولو مسول لاری ایله دانیشیق لار اوغورلو اولدو. اونلار دا ایران تورکلرینین فولکلوریک اثرلرینی توپلاماغا باشلامیشلار. بنله قارار گلدی کي، اونلارین توپلادیقلاری فولکلوریک اثرلری، «ائل دیلی و ادبیاتی» صحیفه لرینده چاپ اولسون. البته توپلایان لارین آدی یازیلماق و «آبتام امکداشلیغی ایله» قئید گؤستره جک کي، بو اثرلر «آبتام» طرفیندن ترتیب اندیلیمیشدیر.

«ائل دیلی و ادبیاتی» نشریه سی اویرهنجی لرله امکداشلیغی قارشیلایاراق، اؤمید اندیر کي، یوکسک میلی اویانیشا مالیک اولان تیرلی آذربایجانلی گنج اویرهنجی لر، گله جه ییمیزین باجاریق لی معمارلاری، آتا- بابادان قالما دیرلی شیفاهی ادبی آبیده لریمیزین کئشیک چی سی اولاراق خالقیمیزین قرینه لر بوئو قیمتلی یارادیجیلیق لارینین قورویوجوسو اولاجاقلار.

«ائل دیلی و ادبیاتی» دؤنه- دؤنه بوتون آذربایجان و ایران تورکلرینین اؤز زنگین شیفاهی ادبیاتی نین وورغونلارینی امکداشلیغا چاغیرمیش و چاغیریر. هله چوخ بؤلگه لرده فولکلوریک اثرلری توپلاماقدایتر قدر ایش گؤرولمه ییب و میلی فولکلورون بعضی گوجلؤ قول لارینین توپلاماسی اوغروندا ایلك آدیملار گؤتورولمؤشدور.

بۆتۆن ايرانلى تۆرك تايغالارنى ياشايان بۆلگه لردە، و فولكلورون بۆتۆن قول لارنىدا، ايشلرى گئنىش لندىرمك مقصدىلە، داها آرتىق كۆنۆللۆ امكداشلارنىن چائىشمالارنى گۆزلەنىلير.
آرخائىن لىقلا دئىه بىلرىك كى، آذربايجان دىل و ادبىياتى نىن وورغونلارنىن تۆكنمز هيمتى ايله هدفلىمىزه چاتا جايىق.

بهزاد بهزادى

خالخال شەرىستانى «سوجاھرو» كىندىن ئىرلى سۆزلىرى

توپلايان: تايماز نىزمى

«سوجاھرو» (ئىرلى لەھجەدە «سوجاھرى» دىئىلىر) خالخال شەرىستانىيىتىن گۆنى «خورش رىستىم» بۆلگەسىنىن قولايغىندا، قىزىل اوزەن چاي ئىن قىراغىندا زىنگان اوستاتىيىتىن سرحىدىندە (مرزىندە) ئىرلىش كىندىردىن بىرىسى دىر كى، فارسچادا «سجھرود» دىئىلىب و ئازىلار. على اكبر دەخدا سۆزلۈيۈندە يازدىغىنا گۆرە بو كىند «ائو اوغلو» ائلىنىن اوتوروم ئىرى دىر. ھابىلە، حمدالە مستوفى «نزهةالقلوب»-دا يازىر كى، «خالخال دۇرد پارچادان قورولوب دور كى، سىجھرود بونون بىر بۆلگەسىدىر» (نقل مضمونلا). بىلە تىمدۆنە صاحىب بىر كىندە چوخلو اسكى تۆرك ائللىرىنىن عنىنە و فولكلورونو ئاخىندا گۆرمك اولور و بو كىند اھالىسى اسكى تۆرك لەھجەسىندە دانىشىرلار.

بو كىندىن آدىنىن يارانماسىندا چىشىدىلى نظرلر اولورسا دا، «سوجاھرو» آدى قىچاق تۆركجەسى «sicak/سىچاك» كىلمەسىندىن دۆزلىمىش اولدوغو نظرى قبول ائلمك اولار كى، بو كىندىن گۆنى قولايغىندا «اىستى بولاغ» آدى بولاق ھىمىن بو نظرى تائىد ائدىر. بىلەلىكلە «سوجاھرو»، اىستى ئىر ئا اىستى چاي آنلامىندا اولماق نظرى، باشقا نظرلردىن دۆزگۆن گۆرسەنير. اولسون كى، گلەجك عىلمى و تۆركۈلۈزى آراشدىرمالار اولكەمىزىن تۆرك اوتوروملى ئىرلىرىن تىك-تىك كىندىرىن، شەھىرلىرىن و... آدلارنىن دۆزگۆن و اولدوغو كىمى تائىتدىرسىن.

بو كىندىن تۆركجە لەھجە و ئىرلى سۆزلىرى حاققىندا نىچە مولاھىظە و ئىرمك اىستەنيرىم.

۱- حۆرمىتى بەھزاد بەھزادى و اونون امكداشلارىيىتىن چكىدىكلرى زحمتلر اساسىندا چىخارتدىقلارى «ئىل دىلى و ادىياتى» دىترلىرىنىن بىرىنجى نۆمرەسىندە حۆرمىتى بەھزادىنىن آستارا لەھجەسى حاققىندا يازدىغى مقالهنى چوخ دىققەتلە اوخويوب و اوز كىندىمىزىن دائىشىدىغى لەھجە اىلە توتوشدوراندا سونرا بىلە نىتىجەتە چاتدىم كى، «سوجاھرى» لەھجەسى تام شىكىندە «آستارا» لەھجەسىلە عىنى دىر.

۱- آشاغىدا گلن ئىرلى سۆزلىرى بو كىندىن اھالىسىنىن دائىشىدىغىندا ئىشەب دىر كى، شايد بعضى

قونشو بۆلگەلرلە بىر اولسون.

آبا Aba آنا (زىنگان لەھجەسى).

- ایزال اول İzal ol باخ: قازدیر.
ایفریتە İfritə چوخ چیرکین.
باباگندوم Babagəndum مکە، (فا. ذرت).
بارانتای Barantay تاي- توش: یاشید.
بالادان چیخماق Baladan çıxmaq بییر
بوغاز حئیواتین بالاسی نین نایئتیك (ناقیص)
دوغماسی، مؤضطریب اولماق. مجازن ال- آناغا
دوشمک. [بالادان چیخدی].
بورغان Burğan چایلاردا سوئون بورولما
یثری.
بورنوز Burnuz بوئونوز (سولدوز لهجه سی).
بولغون Bulğun ائیوان.
بیم Bəyəm بیه، میه، مگر.
پاپئی Papey توجوه ائله مک، مؤوظیبت.
[پاپئی اول].
پاس Pas ۱- سیر، راز. ۲) باخ سوزلوک. [بییر
نفرین پاسین آچماق: اونون سیرین آچماق].
پشه جینه Peşəcinə صاحیبی چالاندان
سوزرا، آغاجدا قالان گیرده کانلاری یئغماق.
پر Pər ائحتیمالن بوئوک. بئله ایشله نر: ائی پر
اولان پروزدیگار.
پنجه کش Pəncəkəş بربری کیمی چوره ک
نوو اولاندان بییر آجا کیچک.
پیئر Pırr قوش. [پیئر اولدو اوچدو].
آداماخ Atdamax آتئلماق، آرا بییر
سایماق، خطلری یا فرش لایلارینی بییرینی
یا نچه سینی قوئوب کئچمک.
آتدیرماق Atdırmaq ایشه مک.
آجی خمیره Acixəmirə قاباکی خمیردن
قالان کونده. هر نوویه کی خمیری یاپدیلار
قورتادی بییر کونده ساخلارلار و گلن دغه
خمیر ائندنه اونا قاتیب خمیر اندرلر.
آخسام اوئونه Axşam öyünə گون باتان
چاغی، گون باتانا یاخین.
آرایاتی Arayati عرصات، ائلات چادیر
قورمائیش مرتعین آچئیق لیغی.
آغچاسیچان Ağçasıçan بییر نوو سیچان
ائو سیچانلاریندان بوئوک و فرقلی اولار.
آلازلانماق Alazlanmaq یانماق.
آلئیبانى Aleybanı قولئیبانى.
آلیق Alıq سایماق، (فا. به حساب آوردن).
[من اونو هئچ توکومه آلیق ائیلیرم].
اسیل əsil جاوان (هم قیز، هم اوغلان).
ال əl اون دنه گیردکان.
الروار əllərvar ماشاللاه- احسن، ساغ اول.
اورو Örü گنجه یاریسی حئیوان اوتارماق. [بو
گنجه حئیوانلاری اورویه وئره جه یک].
اوو Öv ائو.
اوورساق Ovursağ بالاسی اولن کئچی.

چم çəm (۱ قىشلاق ۲) شېنم ۳) باخ چن.
 چۆمچە گلین çömçə gəlin افسانەۋى بىر
 مۇۋجوددور. ايناملارا گۆرە ايلين آخىر
 چرشنبەسى ائولرە باش وورار. باشقا ايناما گۆرە،
 قورولوق اولاندا آلاھدان ياغىش ايستەمك
 اوچون چومچە گلین آدا بالاجا قولچاق
 دوزلدلر و خاص مراسيم له اوينادارلار.
 چۆندرمك çöndərmək چۆنيرمك.
 چۆندير çöndir كۆسۆلۆ. [بىز چۆنديريك = بىز
 كۆسۆلۆيۆك].
 چۆيۆر Cüyür مرتعى شوخوم ائلهمك.
 [بورانى چۆيۆر ائلهيهجم].
 چيدان çəydan چايدان.
 خررە Xərrə ليل، پالچىقلى، بولايتىق سو.
 خوسماق Xosmaq ياتماق.
 خوندىلى Xondili بىر گۆيچك، يىغجام و
 خىردا شى.
 خىر Xır قوم، كىچىك - كىچىك داشلار.
 داش Daş بو بىر مثلده ايشلەنير «داش قاييدان
 باش قايىئا» كى ائحتيمالن آشاغى معناسيندادر.
 دامداباجا Damdabaca اوشاغى قورخوتماق
 اوچون افسانەۋى مۇۋجود. [دامداباجا گلدى].
 داممات Dammat يئكە - يئكە
 داتىشماق. (دمدل) [داممات داتىشما].
 دېك Dəbək خىردا، كىچىك و يىغجام.

پىس دىم Pısdım يئرالماسى ئى كۆزدە
 پىشيرمك. [يئرالماسى ئى پىس دىم ائله دىم].
 پىسئىخ PısiX خىردا، كىچىك.
 تاتاۋاز Tatavaz كۆت. [چۆرەك تىدىرە
 يايىشمادى، دۆشدۆ كۆلە تاتاۋاز اولدو].
 تىش Teş تىشت.
 تېتەپ Təpətəp چوخ شولوق، باساباس.
 تەكە Tələkə آزجا.
 توپ - توپ Top-top فوتبال. [گىدەك توپ -
 توپا].
 توخونماق Toxunmaq تۆۋهين ائلهمك.
 تىكە Tikə خىردا پول، (زنگان لهجهسى).
 جار Car ھۆجوم. [جار آپارئىق].
 جام Cam كاسا.
 جاناگەسن Cana gələsən اۋلەسن.
 جىناخ Cinax يايىشىپ بوراخمايان آدم.
 چاي نىك Çaynik چايدان. [زنگان لهجهسى].
 چىش Çeş عصرانە.
 چت çət ايچى چوخ چتىنلىكلە چىخان
 گىردەكان.
 چتەن çətən كوم و تۆئلە و عۆمومىيتلە
 حىئونلار ئى قارقى يا پائائىلا آرادان بۆلۆنر
 و بو قىسمتە باشقا حىئون سالىئىناركى، بو
 بۆلۆنمۆش ئىرە چتەن دئىيرلر.

- دەرس Dəmərəs (۱) دایائىب ئىرىمەين
 حىيوان وە اينسان. (۲) قانماز آدم.
 دۆرمۈش Dürmüş بللە، دۆرمك.
 دىلقىر Dılcır ئومورو وە آلچاق.
 زالھازال Zal hazal چۇخ ايستى.
 زوبالاق Zobalaq خىردا وە زىرنگ اوشاق.
 زىرتىغ Zırtıg قاپ قارا.
 زىققىلداق Zıqqıdlamaq آغرىئ نووۋو،
 زوق - زوق ائلمك.
 زىلەمان Ziləman زىرك.
 زىنە Zinə چۇخ آز. [شېرىن سوئو زىنە - زىنە
 آخىر].
 سەلەم Səlləm نىسىم ئىلى. (فا. باد نىسىم).
 سەلۋەر Səlvər ئۆكۈ حىيوانا چاتاندىن سۇنرا،
 اوستۇنە قۇيولان آرتىق وسائىل.
 سولۇق Suluq قاپار.
 سۆمۈرمك Sömürmək سو وە بللە شىئى لىرى
 بىردەفە دە ايچمك.
 سۆمۈشگە Sümüşgə دنە، چىرتداق
 (فا. تخمە).
 سىخسا Sixsa سارى قىئافە آدم، باخ: سىسقا.
 سۆتۈمۈش Sütümüş سىرىنسىمىش، مجازن
 بىچ وە اوتانماز اوشاق.
 شومپالاماق Şumpalamaq چۇخ - چۇخ
 ئىمك. [شومپالاما گۆرەك].
 فت Fət فتح، ئاخشى ايش. [فت ائلمەمىشس
 كى؟].
 قاراول Qarvul موغاوا، خو خان. [فا.
 مترسك].
 قاراي چى Garayçı قاراچى، قرەچى (فا.
 كولى).
 قارنى زىغلى Garnı zıǵlı پاخىل، گىچىك
 چكن.
 قازدۇر Gazdır ايتىل گت.
 قاغىرماق Qağırmaq دىك قووزماق،
 ئوخارى قالدۇرماق.
 قن ناھار Qənnahar صۆبحانە - قەوہ آلتى.
 قوزا (زنگ) Qora كىچىك زنگ. (فا. جرس).
 قىيىغ Qıpıǵ خىردا.
 قىسناماق Qısnamaq فىشار گتىرمك، گۆجە
 سالماق.
 كۆپ Köp ئىل، شىش. [كۆپۈ وەر = شىشى
 وەر].
 كۆرۈخ Korrux پىس روزىگار. [چۇخ
 كۆرۈخ چكدىك].
 كوس Kos مرە، اۆيۈندا تىيىن اولان مركز، باخ
 سۆزلۈك.
 كۆندىر Köndir باخ: چۆندىر.

- كىرناس Kirnas خىسىس.
 گالئىش Galış آياغ قابى.
 گئچە جىك Geçəcək گئچىت، چوڭ سو و
 دىزىلردە ايشلە نر.
 گوجى بىللاە Güci billah زورنان، گوج لن.
 گىجل Gicəl اوژو ايله توز- تورپاق گتىرن و
 شىددتلى ئىل.
 گىلنمىك Gillənmək گئچىكىمىك، يوبانماق.
 لاپ Lap ان، داھا. [لاپ ياخشى: چوڭ
 ياخشى، ان ياخشى].
 لاوا Lava اينە ئە يئدىرىلن، مخصوص گوەننن
 يانمئىش كوؤ.
 لئفتاغ Leftağ بو شقاب.
 لىلبى Ləbləbi نوخود.
 لتدى Lətdi هميشە خستە، هميشە مريض.
 لوەرە Ləvərə چوڭ كىچىك ئاشلى او شاق و
 حئىوان.
 مردە لووا Mərdələva حئىوانا دئىيلن سوئىوش.
 [مردە لووا سوؤزە باخمىر].
 ملە مز Mələməz دىنمز، سس سىز.
 موڭغوز بللە Moŋguz bəllə قىرمئىزى بللە،
 حئىوانلار ئىن رنگى، قىرمئىزا اوخشار بىر بوئا.
 مىرررو Mirro قحبە.
- مىرئىدماخ Mıridmax مىرئىتماق، مارئىق دا
 دورمتق، پوستودا دورماق.
 نايئىتىك Nayetik ناقيص.
 نايها Nayha بۇئوك، نهنك.
 ندىم Nədim چوڭ دائىشان، اوژگە سىنى
 بىنمز (زنگان).
 نىخلاماق Nıxlamaq [قابى] باشئىنا كىمى
 دۆلدورماق.
 نىنا Niya نە ئە، نە اوچون.
 هاممار Hammar چوڭ دۆز ئىر.
 هئزىك Hezik هرزه، هيز.
 هوڭبە هوڭ Hörbəhör (۱) دۆپ دۆلو (۲) نوؤبە
 ايله، دفە- دفە. [بوئوكو گرك هوڭبە هوڭ
 گوئورك].
 هوڭدوروم خانانا Hüşdürümxana بۇئوك
 سوئوق ئىر.
 هوڭگوش Höngüş بئلىن ائىلمەسى، كۆرەك دە
 دوەما.
 ياتاجاق Yatacaq يۇرقان- دوشك.
 يانئىقلىق Yanıqlıq قاتئىق.
 يىلن Yelən پالاز.
 يوا قالاسان Yua qalasan لۇودا اوتوراسان.

آتالار سۆزۈۋەمىشلەر

توپلايان: خورشيد مقدم – اۆرين مقدم – خوئى ۱۳۸۱

آبتام امكداشلىغى ايله

اۋن سۆز:

سینهلرده ۋ دىل لرده ياشايدان فراستلى آتا – بابالار ئىمىزدان ميراث قالان حىكمتملى ۋ دىرلى سۆزلر البت كى بو گۆن ۋ گله جك ياشايدىمىز اوچون يارارلى ۋلا بيله. بو بارلى سۆزلرده بىر نفر يۇخ، بلكه بىر اسكى مىللتين دوشونجهسى گورونمكدەدير. اۋنلارنى اجدادىمىز چىشىدلى مؤوقتعىتلىرده گله جك نسيلىرىن دردينه دىسين دئيه سؤئله ميش ۋ مين ايللر سینهلرده ياشايداراق، بو گۆن اليميزه چاتمىشدىر.

اۋنلارنى توپلاماق ۋ اۋندان اۋنملى يازىلار ئىمىزدا يئرى گلدىكدە ايشلتمك آتا – بابا ئىمىزدا اۋلان بۇرجوموزو اۋدەمكله ياناشى، ايندىكى ۋ گله جك نسيلىرىمىز دىرلى سۆزلر ۋ بىلگى لر اۋئىردە جكدىر.

بو اساسدا اكثرن ياشلىلار دىلىندە ياشايدان گوره جه ئىنيز آتالار سۆزۈ ۋ مىللرى توپلامىشلىق. اۋلسون كى اۋنلاردان يارارلانسىنيز.

- آتى يۇلدا، ايمىدى زوردا سىنايدارلار.
- آتىنى الدن ۋئرن، عىصمتىنى الدن ۋئره.
- آتلى ئىن پىشەسى پىنادا لۇغاز دئمكدىر.
- آج قودورغان اۋلار، چىلپاق اۋئىغان.
- آتىن آرىغىنا يابى دئيه لر، ايشىدىن
- آختار تاپ، يئرىن دئىم.
- يۇخسولونا دلى.
- آختاران تاپار.
- آتىنا باخان، ايتى نه باخار.
- آدام تله سنده چالباش اۋلار.

- آرانى پول آچار، مئيدانى قىلىنج.
 - آراسى آرتىق دۆشۆب.
 - آرتىق خىراج ئوئىخار.
 - آرواد وار كىشى نى كىشى ائلىر، آرواد وار كىشى نى ناكىشى ائلىر.
 - آروادىن عاغىلى تۇيۇغون جن ده اولماز، تۇيۇغون دا هئچ آغلى اولماز.
 - آش، قاپى يا كىمى يولداش.
 - آشىق هميشه اومبا دورماز.
 - آغيزدا يئىلەن اوزدن بللى اولار.
 - آلان راضى، ساتان راضى.
 - آللام ياتارام، حالوان چاللام. (آلارام، ياتارام، حالوانى چالارام: حىسابىنا يئتىشەرم).
 - آلاھ دۆشە گۆۋۆ يۆنگۆل ائلەسىن. (مريض اوچون دئىلىر).
 - آلاھ گۆمۆش قاپىنى باغلاسا، قىزىل قاپىنى آچار.
 - آناق اۋستە سو باشىنا چىخانىن ايشى دۆز گلمەز.
 - ائششە يە دايى دى، سنى چايدان كئچىرسىن.
 - ائششە يى كۆرپۆدن كئچدى، دئدى: قىغىم چۆلمە گيوە.
 - ائششە يىن دو عاسى مۆستجاب اولسا، كاروانسالار يولدا قالار.
 - ائلى يالان ساخلار، سۆرۆنۆ چوبان.
 - ائو اۇغروسونا ايت هۆرمز.
 - ائوى گليندن خبر آل، چۆلۆ چوباندىن.
 - اك هئره واش، يىء آغ لا واش؛ اك ارەزن، يىء خرەزن.
 - الى داش آلتىندىن چىخدى.
 - اورتولۆ قاپىدان مین-بىر بلا كئچىر.
 - اۆرە يى يانان، باش ساغلىغى وئەر.
 - اۆزگە الى يارانىب كى، ايلان توتا.
 - اۆزۆ گلمە سەدە، مکتوبو گلر.
 - اۆزۆم اۆزۆمە ائلە دىم، كۆلۆ گۆزۆمە.
 - اۆزۆنۆن سويو يۇخدور.
 - اولار آشىمىن سويو، اولماز باشىمىن سويو.
 - اولگۆج - اولگۆج بىر بئله تىبە؟
 - اولۆ قۇيون سۆدلۆ اولار.
 - ايپ قىرئىب دانا قاجىب. (ايش ايشدىن كئچىب).
 - ايت اولوب دۆشۆب چۆلرە.
 - ايت پۇخونو ايلدىرىم وورماز.
 - ايستە يىرسن بول چۆرك، آل اليه بئل كۆرك.

- ايش اوز يئرینده گوروش اوز يئرینده.
- ایشى آستا گور، اوستا گور.
- ایفادهن یانسین کله جوش، نه دادی وار، نه دوزو.
- تله سینن کونده سی کۆت گندر.
- تۆکاندا پو.. ساتیلار، یوخ ساتیلماز.
- توی گندر توزو قالار.
- تویوغون باشین بیر کره کسرلر.
- تویوق نالی، سترچه سۆدۆ. (فا. از شیر مرغ تا جان آدمیزاد).
- تینان دلیک، تاس دلیک، گو...ۆده قویوب اۆسته لیک.
- چاغیر مامیش قوناغین دالی سۆزلۆ اولار.
- چکسن زحمت، یاغار نئمت.
- چوبانین توحفه سی چۆرۆتمه لیک اولار.
- چۆره یی دیزی نین اۆستۆنده دیر.
- چۆره یینی قوناغیندا تاپما یئیدیر.
- چیرکین؛ سن دور بورادا، من گندیرم گۆزل دالیسینا.
- چینار آغاجی سینار، لاکین ایلمز.
- خلیفه (خلیفه) نین جیبیندن حتم کارلیق ائلیر.
- دئدی گندیرم گۆلۆستانا قرنفیل درمه یه، گۆلۆستان باهانادیر گندیرم یاریمی گۆرمه یه.
- دئسه ن آلا، دئیهر گل آلا.
- دادسیز آشا دوز نئیله سین، عاغیل سیز باشا سۆز نئیله سین.
- داغ دا یئرمه دی ابدال یئریسین.
- بئکاردان هم یئر بئزاردیر، هم ده گوی.
- باشا بیر دلک، گ...سه ایکی ماما.
- باشین آیاغان (آیاغینا)، آیاغین باشماغان (باشماغینا).
- باشین ایشینی آیاغا تاپشیرماق اولماز.
- بوستانچی قولاغی آغیر ائشیده ر.
- بۆشدان بیر چئخاندا، برکدن ایکی چئخار.
- بیتلی پاخانین کۆر آلیجیسی اولار.
- بیر ائششگه، ایکی پیشیگه!
- بیر باخ آشاغی، باخما اوزۆندن یوخاری.
- بیزه گلن بیزه بنزر، بیزدن گندن هرزادا.
- بیزیم آغیلدان یئیر اۆزگه نین آرخاجینا قیغلا یئر.
- پاخیلین گورو جهنم ده دیر.
- پوخووا باخ، بوستان اک.
- پیس تویوق پیس یومورتلار.
- پیشیک قویروغو قاولا (ناغارایا) دیب.
- پیشی اۆلدۆرۆب گۆز قورخودور.
- پیشینه توی توتور.

- دام دوروب بئانى سۆيۆر.
- دانا چىخمامىش، بيزوۋ چىخىر.
- سۆز كىشى نىن آغزىندان ائله تۆكۆلۆر، ائله
- سۆزۆ آغزىندا چىئىنه يير.
- شىئىتان ايله دارى اكمىشىك.
- شىئە دە بىر كندى (آدئىنى) شەر ائله دى،
- بغدادى خراب.
- شىر آجىندان اولسه دە، تۆلكۆيە گۆز تىكمز.
- عاغلىن آچارى دىلدىر.
- علمدارىن اوچ باشى اولار.
- عمى گلىب دده اولماز، خالا گلىب ننه
اولماز.
- فىلان كس، فىلان كسه هوۋلا قوشموشدور.
(زورا وئرمك).
- قارا لامپا راضى اولان يئردە، بختىمە
چىراق چىئىب.
- قارقائىندا بالاسى اوۋزۋنە خوشدور.
- قارىن سىندىر، سامانلىق كى سىن دئىل.
- قارىن كىنى، قارداش كىنى.
- قارىن دىن دئىمىشلىر: آغاجدان ماشا، كۆردىن
پاشا چىخماز.
- قرە چوخاسى دوروب. (شانسى دوروب).
- قرە قوئونون سۆدۆ بال دادى وئەر.
- دام دوروب بئانى سۆيۆر.
- دانا چىخمامىش، بيزوۋ چىخىر.
- دۇستا پىسلىك ائله سن، سندن اوۋزۋن
دۇندەر.
- دۇستا پىسلىك ائله سن، سنە آرخا چۇندەر.
- دۇغمادى، دۇغمادى، فالاسىنى دا ايچدى.
- دول آرواد قوجا گىندە گىجە ياريسى
پۇشمان اولار.
- دول كىشى نىن ائوئىندە قالماق خطرلى، دول
آروادىن ائوئىندە قالماق شرلى.
- دولايئىدان دۇنداغ اوچودو. (دۇنداغ = بىر
نۇۋ قوش. قىر-ى مۆمكۆن ايش).
- دىل زۆيەر باش گىدر، قىچ زۆيەر باش
قانار. (قانايار).
- دىن بىلمز، بىلن دىنمز.
- راود (رواج) بازاردا دىلىنى ساخلا، كاساد
بازاردا مائىنى.
- رحم ائله نىن، رحمە قالار.
- رۆبابە، هر كس منى آلسا باتار ثوابە.
- سئون آدمىن گۆزۋنە نە قوھوم گۆرۋنر، نە
قارداش.
- سن ايش گۆردۆن، مندە يارئىدئىم.

- قىسمت اولسا، گلر يىمن دن، قىسمت
اولماسا دوشر دهن دن.
- قىش باھارسىز، گنجه ناھارسىز اولماز.
- قىصاص قىيامته قالماز بنده اوژۆنه آلماز.
- كئچل اوژ باشىنا يئتيشىنجه توى الدن
چىخار.
- كۆپه ياغدان آغىر گلير.
- كىبرىت چۆپۆ ايله شوربا قىزدىرير.
- كىشى نىن داليندا آرواد دورسا، اوولاد بىر
شئى ائله ين مز، اوولاد دورسا، ائل بىر شئى
ائله ين مز.
- كىشى نىن سقنھى يا پهلوان اولار يا دا
شاخسى ده تبىل چى.
- گامىشى وكىل ائله سن، انبارى اوژۆنه
چىخار.
- ماچى وئرىب اوڭگه نه، اوپوشو بىزدن
ايسته يير.
- مثلده ادب اولماز.
- مچىدىن قاپىسى آچىلمايش كور دىلنچى
قاپىنى آلدى.
- ممه يئىهن وختدا قونداغا سىغمازدىلار.
- منى گوڭ، دردىمدن اول.
- قىمه بوندان اوزون اولماز، يارا بوندان
آرتىق.
- قوربان اولوم زرگارا، زرگار سائىب پرگارا.
- قورخما او گوندن كى شاه قاپى سىنى كورد
آلا، قورخ او گوندن كى شاه دا اوژۆ كورد
اولا.
- قوردان قورخان قوتون ساخلايانماز.
- قوز قايغىندان چىخدى، قايغىنى بىنه نمدى
.
- قوناغا گوره سوڧره آچارلار.
- قوناق ائوين پىشىي دىر.
- قونشو آچىغىنا چكدى، اوغلونون قوشونو
(چۆكۆنۆ) چىخارتدى.
- قونشو قىزى هيز اولار.
- قونشونا بىر دنه اينك ايسته، اوژۆنه ايكى
دنه.
- قوون يئىن قورتولدو، قايىق گمىرىن
قورتولمادى.
- قوئى سوژلر يوخ، گوژلر دانىشسىن.
- قىرخ اوغرو بىر چىلپاغى سۇيانماز.
- قىسا ادامىن يارىم مئترى ده يئرىن
آلتىنداير.

- مین توّم بۇرجلو اول، بىر تلبه سامان
بۇرجلو اولما.
- نیشانلى اوغلان قىمە باغلار گىدر. (کال و
ھاۋايى اولار).
- ھىچ شىدن دە باشى چىخمايان آدم، باشا
كئچىدە باشىنى بلايا سالار.
- ھا واخت تۆلكۆ اولسان گل منىم
چارىغىمىن شىرىسىنى چىمىنە.
- ھر زادىن بىر حىسابى وار، ترك يىغماغىن
ايكى حىسابى، بىرىنى يىغارلار، بىرىنى
چئۆيرەر.
- ھرزەنىن قاباغى مرزەدى.
- ھرە اوژونۆ بىنەر، دەۋە دە دىزىنى.
- ھمىشە سئل كۆتۆك گىرمز.
- ھنەك دن (شوخلوقدان) دىھەنك چىخار.
- يىتتىم داغا چىخاندا يا قار اولار يا بۇران.
- يىرى بۇشودو، بۇش اولسون. گىتدىنى يىر
خوش اولسون، قوشا قارىشىنلار. (تزه گىدن
گلىن اوچون).
- يىن دە جامىش آخىرىندا، ايشلەين دە بىزۋو
آخىرىندا.
- ياغ ياخچى ياغدىر، حىيىف ايت
درىسىندەدىر.
- ياغىش قاينى دىيىدن يىرىدن كىمى، فىكىر
دە آدمى پوچ انلر.
- يالوارانىن آلاھى اولماز.
- يۇخدو يا قلم ايشلەمز!
- يۇخو گىدى بدنە، رحمت دوروب گىدنە.
- يۇرغانا پول وئرمز، ايددىعاسى اولار
آراسىندا ياتا.
- يۇل اوستە بوستان اكمك موصىبتىدر.
- يۇلو، گىت قورتول، بۇرجو، وئر قورتول.

- بختەۋرى منده گۆر، آه – وئايى جانئىدا.
- بزكلى ائو گۆرمە ئەسن.
- خلعتىن گلسىن (قانلى كۆئىنە ئىن گلسىن)
- ككىلىدلر يوى دامئوۋا آتسىنلار (اۋلەسن ئوئىن باغلى قالسىن).

اينانچلار

- قارغا قارىلدا ئاندا بد خبر ائشىدرسن.
- قايچى نىن آغزىن آچىق قوئىمازلار، يۇخسا دۆشمىنلرى نىن آغزىنى آچىمىش اولورسان.
- قاتىق – چۆرك دئىير: منى ايسى – ايسى كسمه.
- قازان دىبى قاشىيانىن تۇيۇندا قار ياغار.
- قوز آغاجى نىن آلتىندا ياتمازلار.
- قوئشودا دىرناق كسىمزلر.
- قىز ساچىنى ھۆرەركن، ساچىش كىچىك بىر حىصه سى ھۆرۈككن كئاردا قالسا، قىزا ائلچى گلەجك.
- قىرىستانلىغى ال ايله گۆسترمزلر.
- قوربان كسىلن گۆن ائۇدە ايش گۆرمزلر.

اندلار

- قوران منە قنىم اولسون.
- قىرلىكده قالان قارداشئىمىن آدى حاققى.
- قىرلىك اولن قارداشئىمىن قىرى حاققى.
- ددەمىن گۆرۈ حاققى.
- دىلیم قوروسون.
- دىلیم قوروسون، دىلیم ئانىسىن، دىلیم چۆرۈسون.
- دوغان گۆنشە آند اولسون.
- دۆستلۇغوموزا آند اولسون.
- دۆستلۇق سالامى حاققى، دۆستلۇق حاققى دوز حاققى.

القیشلار – قارقیشلار

آبام امكداشلىغى ايله

القیشلار

- آلاھ دادىنا ئىتسىن.
- آماندا اولاسان.
- آنان تۇيۇندا لىنە خىنا ياخسىن.
- آنان بارىنى ئىتسىن.
- آرزونا ئىتسىن.
- آرزىن گۆزۈندە قالماسىن.
- آرزولا ئاندا اولەسن.
- آرخىن قوروماسىن.
- آتانىن جانى ساغ اولسون.
- آتىن بۆدرە مەسىن.
- آتالى – آنالى بۆيۈپەسىن.

قارقیشلار

- بالالار ئىتسىم قالسىن.
- بالا دىنەندە بورنون اوجو گۆئىنەسىن.
- باشىنا آند اولسون.
- باشىنا كۆل الەنسىن.
- باشىنا قارا لىچك باغلانسىن.
- بالاسى دىدە رگىن اولسون.
- باجانان تۇستۇ چىخماسىن.
- بئش آچىلانا توش گلەسن.
- بئلىنىن اىپلىنى قىرئىلىسىن.
- بىھىن اۋوجونا تۆكۈلسۆن.
- بختىن سنە ئار اولماسىن.
- بختىن قارا گلسىن.

لایلار

توپلایان: ائلناز عبداللہی

آبتام* امکداشلیغی ایله

آذربایجان اوشاق فۆلکلورونون ان گئیش یایئلمیش نۆمونهلری ایچهریسینده «لایلا و اؤخشاما» خوصوصی یئر توتور. لایلار حزین موسیقی صدالاری آلتیندا اؤخونور. لایلار بشیک نغمه لری دیر. بونلارا «ننی» نغمه لری دئییلیر. بو نۆمونهلر هله دیل آچمامیش کۆرپه لر اؤچۆن آهنگدار بیر ریتمله اؤخونور. چۆنکی بو زامان اوشاقلار یالنیز میمیکا (= اوزۆن حرکتی ایله بیرگه ایچ حرکتلار) و حرکت ایله دانیشیرلار. اونا گۆره ده ننی لرین ایلك نۆمونه لرینده موسیقی و ریتم اوستلۆنلۆک تشکیل ائدیر. کۆرپه لری یوخویا وئرن، سۆزدن چۆخ آهنگ و موسیقی صدالاری دیر. بورادا آنا، خالا، بیبی، ننه لر، چۆخ زامان ایمپروویزاسیئاتا مئیدان وئیریر، ایفا زامانی لایلارین یئنی- یئنی نۆمونه لرینی یارادیرلار. بۆتۆن بونلارلا برابر لایلاردا آنانی اؤز بالاسینا اولان سۆنسوز محبتی، اونون گله جک حیئادا قازانا جاعی مؤفقیت لر حاققیندا آرزولاری ایفاده اولونموشدور. آنا اؤز بالاسینا خئیر دوعا وئیریر، اونا اوزون و معنالی عۆمۆر آرزولاییر، قهرمانلاردان، خالق سرکرده لریندن عیبرت گۆتۆرمه یی تۆوصیه ائدیر. آنالار دۆنیئا تزه جه گۆز آچان کۆرپه لری بو حزین، چۆخ زامان شوخ لایلا صدالاری ایله یوخویا وئیریرلر:

- نرگیزی اوزۆم لای- لای	- لایلائی دئدیم بۆیونجا
یاخانا دۆزۆم لای- لای	باش یاسدیغا قویونجا
سن بۆیۆ، من قوجایم	پارداخلان قیزیل گۆلۆم
تۆیوندا سۆزۆم لای- لای	بیر اینله نیم دۆیونجا

*- آبتام= آذربایجانلی بیلی یوردلولار تۆپلۆمو آراشدیرما مرکزی (تایماز نظمی).

اوشاق پسیخولوگیئاسینی، اونون داخیلی عالمینی، گلهجک تربیته یوللارینی خالق قدەر دؤغرو- دؤرؤست موعینلشدیرمهئی باجاران ایکینجی بیر مۆرببی تاپماق چتین دیر. اونا گؤره ده ننی نغمه لری و لایالار یالنیز کۆرپه لری یوخویا وئرمک اوچون دئییل، هم ده اونلارین ایستتیک (گؤزلیک) تربیته سی اوچون ان تأثیرلی واسیطه لردن بیر دیر. اوشاقلاردا موسیقی، ادبیاتا هوس اویئادان، اونون بدیعی ذوقونو اوخشانان ایلك نومه نهلر، مباحیثه سیز لایالار، بایاتیلار، ماهنی و اوخشاملاردیر:

لایلاسی درین بالا

یوخوسو شیرین بالا

تانیئدان عهدیم بودور

توتونو گؤرؤم بالا

لایالار، فؤرماسینا گؤره بایاتیندان سچیلیر. بونلار بعضن ده «لای-لای» سؤزلری ایله باشلانیر. بعضن ده «لای-لای» سؤزلری شعرین سونوندا ایکی میصراعدا مقصدده اوئغون شکیلده تکرار اولونور. مثلن:

آتیبان توتدوم سنی

عجب اووتدوم سنی

عؤمر اوزدؤم، جفا چکدیم

شؤکور، بؤیؤتدؤم سنی

بالام لایلا آ لایلا

گؤلؤم لایلا آ لایلا

مىانا لايالارى:

بالام بىر سۈيۈن گۈرۈم
سرولى بۈيۈن گۈرۈم
تانرى دان آرزوم بودور
بالامىن تۈيۈن گۈرۈم

خىرداجاسان بامزەسن
سن هر گۈل دن تزه سن
قوربان اولوم اۋ گۈنه
اياق توتوب گزه سن

لاي لاي چاللام گۈندە من
ككۈلگدە سن، گۈندە من
ايلدە بىر قوربان اولسا
قوربانووام گۈندە من

لاي لايۈۈۈن من قوربانى
دئيهرم من قوربانى
گل آشاغى، منە ياخىن
كسسینلر من قوربانى

لاي لايئيم بىردى منيم
گۈزۈمە نوردو منيم
لاي لاي دئمه سم اولماز
قمين يئمه سم اولماز

اھر لايالارى:

لاي لايئيم بىردى منيم
گۈزۈمە نوردو منيم
سنە لاي لاي دئمه رم
طالئحيم كۈردو منيم

لاي لاي گۈلۈم لاي لاي
گۈلۈم بۈلبۈلۈم لاي لاي
ايندى سنۈن يائىندا
مندە بىر گۈلۈم لاي لاي

لاي لاي دئدیم دۈيۈنجا
باش ياستىغا قۈيۈنجا
يات سن گۈل ياتاغىندا
باخيم سنە دۈيۈنجا

لاي لاي دئمه سم اوللم
قى يئمه سم اوللم
اوزاق يئردە ننه م وار
نەنە دئمه سم اوللم

لاى- لای منیم به به یم
بیر آروزم، بیر دیله یم
دار گونده پیس آتاقدا
سنسن منیم کومه یم.

اوغول سن یاراغیم سان
گۆزگۆمسن داراغیم سان
هر گۆن لازیم اولماسان،
دار گونده دایاغیم سان

بیر سس گلیر ائلردن
شیرین - شیرین دیلردن
تانری بالامی ساخلا،
آغیر آیلار- ایلردن.

آنان تئل دۆزه ر سنه،
باجین گۆل بزهر سنه.
تانریدان آرزوم بودور،
دیمه سین نظر سنه.

اثنینده ائشینینده،
یات قوزوم، بشینینده،
بیر من، بیردان اولدوزو،
دورموشوق کئشینینده

منیم گۆل بوتام اوغلوم،
عطرینه باتام اوغلوم.
بیر آرزوم وار اۆرکده،
سنه توی توتام اوغلوم.

بالام گندیر، یاتماغا
یئتیشیب بوئی آتماغا
سحر یوخوسو شیرین دی
قئیمیرام اویتماغا

لاى لای بالام گۆل بالام
من سنه قوربان بالام
قان ائیلمه گۆیلۆمۆ
گل منه، بیر گۆل بالام

چئخارام یۆل دۆزۆنه
باخارام گۆل اۆزۆنه
هرنه نین اۆز بالاسی
شیرین اولار اۆزۆنه

لاى لای امه یم بالا
دوزوم چۆره یم بالا
تانریدان عهدیم بودور
گۆرۆم کومه یم بالا

بالا عۆمرون چۆخ اولسون
گۆیلۆن گۆزۆن تۆخ اولسون
سنه لای لای چاغیریم
دۆشمانلارین یۆخ اولسون

لاى لای دئیم بیله سن
دۆشمه یه سن، دیله سن
بوئا بوخونا چاتیب
اؤیناتاسان گۆله سن

سئىدلر فولكلوردا

زنگائىن آغ بولاغ كندى

سید حیدر بیات

A_Otaqi@yahoo.cam

قارقیش لار:

سئىدى قارقیش ائدهنده هئچ وخت اونون آتاسین سوئمه زلر، بلکه آناسین سوئهرلر. بو قارقیشلاردان نئچه اورنك: ۱- پيشيك ننهلى، ۲- كوچك ننهلى.

باشقا قارقیشلار:

جددى جيهه رىنى چيخارتسين.

جددىن جيهه رىن چيخارتسين.

جددى بئلىندن وورسون.

جددى بوئونا قويسون.

سئىدلر مىللرده:

خائىن خانلىغى قورتولسا سئىدىن سئىدلىنى قورتولماز.

ايناملار:

سئىدى اود ياندئيرماز.

سئىدى ايلان وورماز.

لاغلار:

هر ئىرده گوردون سئىت / اوردان تىز قئىت.

اوجاق

كىمسە نىن موشكولۇ اولاندا بىر سئىده نذر ائدر و موشكولۇ آچىلاندىن سونرا ائتدىنى نذرى سئىدىن ائوينه گتيره و ديهه اوجاغا گئديرىك. گليب سئىد ائوينده اوتوروب بىر شام،

یوخسا ناھار یئیر. و بیر زاد تبررۆک اۆچۆن آپارار. زنگان کندلرینده هر خانوادہنین بیر سنئید خانوادہسینہ ائعتقادئ اولار. مثلن اگر آتا بیر سنئیده مۆرید اولسا و اونون ائوینی اۆزۆنہ اوجاق بیلسه، بالالاری دا اؤ سنئیدین ائوینی اوجاق سانار. زنگان کندلرینده سنئیدلرین چۆخو شفا دوعاسئ یازار و ایصطیلاحدا (خالق آراسیندا) بونو پیتیک آدلاندئرلار. کیمسه خسته اولسا دئیرلر قاجئین سنئید ائویندن بیر پیتیک آئین.

پری:

کیمسه خسته اولاندا سنئیدین یائینا گلیب دئیر منی پریله؛ سنئید شاپالاقلا اونون آرخاسیندان وورار و بش معصومون (ع) آدین دئیر. بعضی سنئیدلر وادیر کی، جاماعات اونلاردان چۆخ قورخار و دئیر: بونون جددی برکدیر.

بایرام گنجہسی باجالار آچئق اولار. اوشاقلار و گنجلر شال سالارلار. بو گنجہ گنجلر گلیب سنئیدلرین باجاسیندان شیرینی آتارلار، بونون معناسئ بیر نوؤ دوعا دیله مکدیر. سنئیدلر ایسه باشلائیپ دوعا ائدرلر:

- کئچهن گۆنلرین کئچیب، آلاہ گلن گۆنلرین خئیره دؤندہرسین.

- آلاہ سنہ مدینہ- ی مۆنۆرہنی، کربلا- ی موعلائین زیارتین قیسمت ائله سین اینشاللاہ.

سؤنرا اگر شال دا ساللامئیش اولسا:

شالی یئین من باغلئیرام بئلی یین حضرت- ی عابباس باغلاسن اینشاللاہ.

سیفته وئرمک

ایلین تازا گۆنۆندہ خالق گلہر سنئیددن سیفته آلا. و سنئید اونلارا بیر قارا پول وئره رک دوعا ائدر کی، آلاہ ائولادلارئنا و ماللارئنا برکت وئرسین.

بیزیم کندده رسم ایدی کی، بعضی سنئیدلرین کی قوئون ساخلاماق ایمکانی اولماز ایدی و خالقدا اونلارا داوار گتیره دیلر. اونلاری وئردیلر باشقاسئ ساخلائیپ، یئتیشہردی.

* پری: تبررۆک اۆچۆن بیرینین دالینا ال چالماق.

موغاندا ایشلنن بعضی یئرلی سۆزلر

توپلایان: بخشعلی مرادی

آشیر – اوشار Aşır- uşar گۆتۆر قوی ائله مک.

آز az | چۆخ سۆزۆنون عکسی ۲) بیر قیزی سسله یرکن سؤیله نیلیرسه «آی قیز» آنلامیندا اولار. [آز! کیتاب – دفتری گتیریرسن یا یۇخ،

آجیماق Acımaq آجماق

آیامدا – سایامدا Ayamda-sayamda هر دن، آرا – سیرا، آرادابیر.

آشیک Eşik مئیوه جبه سی.

اکیلک əkilmək ایشدن قاچماق.

ایختار ixtar هکتار.

بالتون Balton پالتو

بومبولو بوش Bombuluboş چۆخ بوش. باخ سۆزلۆک: بومبولوش.

بویورتیکان Boyürtikan باخ سۆزلۆک: بویورتکن.

پنجه یش Penceyiş تندیرده بیشریلن گیرده چۆره ک.

تافداماخ Tafdamax تاپداماق.

تای کئشیک Taykeşik تای دیشیک، باخ: تای کئش.

تئیخا Teyxa همیشه.

توؤ Tov سۆرعت.

تههر Təhər تکهر.

فیش وئرمک Fışvermək فیت وئرمک.

قاراقانچیم Qara qançım باخ سۆزلوک: قارا قانچیر.

قانخدیرماق Qanıxdırmaq جانانگتیرمک، تنگیتمک، جائیخدیرماق.

قیلپین Qılpin قیلچئق.

کالوا Kalava ئنکه خارابالئق، کالافا.

گالا Gala آل، آل گینان، [گالا بو قیئیغی سانج دووژا].

گیرى - گیرى آختارماق Giri- giri axtarmaq بیرینی مؤحکم آختارماق.

لتدی lətdi جیسمی باخیمدان ضعیف آدم.

لؤلوک Lülük آفتابا، سماوار، چای نیک و... بیر سۆزله مایعات دۆلدورولان قابلا رین لؤلەسى.

لی لی Lili قاراداغدا سوغانا دئییلیر.

ماتیشگە Mاتیşgə عروسک.

ماغمین Mağmın مغبون.

میئجیلانماق Mıçılanmaq بیر ایشى کونول سۆز اولاراق قوردالانا- قوردالانا گۆرمک.

نالچا Nalça دۆشکچهنین بالاجاسی.

هادیر Hadır آئیئق مؤواظیب.

هادیر اولماق Hadır olmaq آئیئق اولماق، مؤواظیب اولماق.

هتەلن - پتەلن Hətələn-pətələn باخ سۆزلوک: هترن پترن.

هفته گۆنلری

شمبه şəmbə

آذربایجان دیلی نین قونشو خالقلاردا تأثیری باره ده

میر هدایت حصاری

آذربایجان کولتور و دیلی تاریخ بویوندا قونشو و یاخین خالقلاردا درین تأثیر بوراخمیشدی. اؤ جومله دن فارس، و اثرمنی خالقلاریندا اوزون زامان ایلگیلی ویناشما ویناشادیقلا ریئا گوره آرتیق اثر قوئیموشدور.

نومونه اؤچون آشاغیدا آذربایجان (تورک) دیلیندن کورد دیلینه کئچمیش اونلارجا لوغت لره ایشاره ائتمک اولار. بو لوغت لرین بیر پاراسی زامان گنج دیکده دیشیلیب، ظاهیری شکل لرینی الدن وئرسه ده بیر چوخ سؤزلر اصلی حالت لرینی ساخلامیشلار. ایندی ده ۲-جی نوؤدن یعنی شکیلینی حیفظ ائدن سؤزلردن بیر حیصه سینی نقل ائدیریک:

آتک = اته ک (دامن).	بو ش = بو ش.
آغل = آغیل (قوئون ساخالانیلان یئر).	بیار = بییر (ناشیل فیلفیل).
آقا = آقا (کیشی لر اؤچون ائحتیرام کلمه سی).	بیژو = بیژ (حرام زاده).
آوزنگ = آوزنگی (رکاب).	پاره = پارا (پول).
اٹل = اٹل.	پالاغ = بالاخ (جامیش بالاسی).
ایسیوت = ایستی اوت (قارا فیلفیل).	پیشیله = پیشیک.
باجی = بوئوک باجی.	پینه چی = پینه چی (پنبه دوز).
بانجه = باجا.	تاجی = تازی (شیکاری ایت).
بیداغ = بایداق (بایراق).	تارس = ترسه.
بوخچه = بوخچا.	تالان = تالان.

دلاک = دللک.	تاولاما = توولاما (فا. آتسگردان).
دولمه = دولما.	توفنگ = تووفنگ.
دئیلاغ = دئیلاغ (دوه).	تلیس = تلیس.
دیندوک = دیمدیک (فا. منقار).	تبنه = تبنه (یورغان ایینه سی).
ساغ = ساغ (سلامت).	تندور = تندیر.
ساقی = ساغلیق.	توپ = توپ.
سۆزمه = سۆزگج (آبکش).	توز = توز.
سونا = سونا (اثر ککک اوردکک).	توش = توش گلمک.
سوواخ = سوواق (فا. کاه گل).	توک = توک (فا. مو، پر).
سینور = سینئر (سرحد).	تیان = تییان.
شخته = شاختا.	تیروک = دیره ک (تیر).
شریت = شریت (فا. طناب).	تیمان = تومان.
شلوغ = شولوق.	جاجیم = گنجیم.
شک = شیشک (فا. میش، گوسفند دو ساله).	جَنجر = جار جار (فا. خرمنکوب).
شمامه = شاماما (فا. دستنبو).	جوز = جويز.
شوره کات = شوره کت (فا. شوره زار).	جئیران = جئیران (فا. گوزن).
شوربا = شوروا.	چادر = چادیر.
شووان = چوئان.	چخماق = چاخماق.
شئه = شئه (نم، روطوبت).	چغل = چاققال.
شیشه = شیش (سیخ).	چکمه = چکمه.
فَنر = فنار (فانوس).	چکوچ = چکوش.
قابلمه = قابلاما.	چنگال = چنگل.
قاپ = بوئشقاب (قاپ).	چیرا = چیراق.
قازانج = قازانج (منفعت).	چیریش = کیریش (سیریش).
قاز = قاز (فا. غاز).	چیلک = چیرک.
قورقوشوم = قورقوشوم (فا. سرب).	داشقه = داشقا.

- قورمىش = قورماق (ساعت كۆكۆ).
قورە = قوزا (فا. غورە).
قئراغ = قئراق (فا. ككنار، لبه).
قئراغ = قئراق (ساحل)
قئزئىل قوروت = قارقئش (تۆركجه و فارسجادا زهر مار ككىمى).
قئسى = ارىكك (فا. زردآلو).
قئماق = قئماق (فا. سرشير، خامه).
لؤكك = لؤكك (اثر كككك دوه).
كاريز = ككهريز (قنات).
ككال = ككال.
كككك = ككپه ك (فا. سبوس).
كل = اثر كككك جامئش.
كلاوه = كالاوا (خرابه).
كندير = كندير (طناب).
كوز = كوز (تره).
- كرپه = كۆرپه (كىچىكك اوشاق).
گؤل = گؤل (حوضچا).
گئلئنا = گۆزؤن گئلهسى.
مدادسىلان = ميداد پوزان (فا. مداد پاك كن).
ماشه = ماشا، انبور.
مرج = شرط.
مزغل = بئر نؤؤ كئچى.
مئشه = مئشه (جنگل).
وتاق = اوتاق.
وَجاخ = اوْجاق.
هاچر = آچار (ككىلید).
هئرىش = ئۆرؤش (هؤجوم).
هوا = هوا (آهنگ).
ئار آلماسى = ئئر آلماسى (فا. سيب زمينى).
ئورغه = ئورغا.

ايلىن گۆن بۇلۇملرى اردىيل ماحالىندا

توپلايان: محمدعلى نھاوندى

بايىللى: بايرامدان قىرخ بىش گۆن گىدن، تۇرپاغىن گۆيەرن و يىمىن مال- حىوان آغزىنا گلەن چاغىنا دئىيرلر.

بۇيۇك چىللە: چىللە گىجەسىنن صاباھىندان باشلانان قىرخ گۆنلۇك بىر مۇددت دىر، «دى» آيى نىن بىرىندن بەھمن آيى نىن اۋنونا قدەر بىر مۇددت.

چار- چار: بۇيۇك چىللەنن سۇن ايكى گۆنۇ و كىچىك چىللەنن ايلك ايكى گۆنۇنە چار- چار دئىيلير. ائلىن آراسىندا قارنن وام [آستا] و اۋىنايا - اۋىنايا تاغماسىنا دا چار- چار دئىيرلر.

چىللە گىجەسى: آذر آيى نىن سۇن گىجەسى و گىجەلرین ان اوزونو. (فا. يلدا). خىدۇر: بۇيۇك چىللەنن قوتاران گۆنۇ و كىچىك چىللەنن ايلك گىجەسىنە خىدۇر دئىيرلر،

كاۋوس اۋغلو خىدۇرین آدى دا اۋ گىجە و يا گۆنۇزدە دۋغولدوغونا خاطر قۇيولموشدور.

دارغان گۆنۇ: «ايسفند» آيى نىن سۇن گۆنۇ، گاهانبار بايرامى=خىلقت گۆنۇ.

زومار آيى: يايىن سۇن آيى شەريور زومار آيى آدلانىر.

سۇرچە كۆلەيى: «ايسفند» آيى نىن سۇن اۋن گۆنلرینن اورتا اۋچ گۆنۇ «ايسفندین ۲۶ -

۲۴ - جى گۆنلرى».

شەشە: بايرامدان اۋتوز آلتى گۆن گىدەنە قدەر، ائلاتلار شەشە دئىيلەن بو مۇددت دە مال-

داۋار اۋچون يىم زومارى ساخلاپارلار.

قارى كۆلەيى: «ايسفند» آيى نىن ايكىنجى اۋن گۆنۇدور.

قورا آيى: يازن اۋچونجو آيىنا [خرداد] قورا آيى دئىيلير.

قورا بىشیرەن آيى: يايىن ايكىنجى آيى [مرداد] قورا بىشیرەن آيى آدلانىر.

قوش كۆلەيى: «ايسفند» آيى نىن سۇن اۋن گۆنلرینن ايلك اۋچ گۆنۇ «ايسفندین ۲۳ -

۲۱ - جو گۆنلرى».

كله وۇز: اۇن ئىددى گۆن پائىزدان قالاندان، آذر آيى نىن اۇن اوچوندىن بىر مۇددتە كلە وۇز دئىلىر. ائلات ايچىندە بىلە بىر رىوايت وار كى، آذر آيى نىن اۇن دۇردونجو گنجەسى داغ كىچى لرى گۆزلىرىنى اولكر اولدوزونا تىكىرلر، اولكرى گۆردوكدە اترككلر دىشى لرله جوتله شيرلر. كۆرد اوغلو گنجەسى: كىچىك چىللە دن سونرا گلەن اىلك گنجە يە كۆرد اوغلو گنجەسى دئىلىر. كۆرد اوغلو گۆنلرى: «ايسفند» آيى نىن اىلك اۇن گۆنودور.

كىچىك چىللە: ايىرمى گۆن مۇددتىندە «بهمن» آيى نىن اۇن بىرىندن اوتوزونا قدهر كىچىك چىللە دئىلىر.

لئىسان آيى: يازىن ايكىنجى آيىنا [اردىبەشت] لئىسان آيى دئىلىر.

وعده ئىلى: «ايسفند» آيى نىن قالان سون اوچ گۆنۆنۆن اىلك ايكى گۆنۆ «ايسفندىن ۲۸ - ۲۷ - جى گۆنلرى».

مئشەلىك آغاجلارنىن تۆركۆ آدلارى، فارسجادا موعادىل آدلارى ايله

توپلايان: محمد على نهاوندى

قره آغاج: نارون.	آقجا قىم: بارانك شىردار.
قوۇز آغاجى: درخت گردو.	آمىرو: خرمالو. (آمىرو دوشابى: خرمالو دوشابى).
قوواق يا گۆى قلمه: بىر ئوۇ سپىدار.	اولاش: ممرز يا حمرز.
قىزىل گۆز: راش.	داش قلمه: بىر ئوۇ سپىدار.
كئو: نمدار.	راجى يا خالخال قلمهسى: درخت تبرىزى.
كستىيەن كولو: بوته خاردار.	رازدار: توسكا.
كلەن بوۇر: صنوبر.	ساللاما سؤيؤد يا ترسه سؤيؤد: بىد مجنون.
گندهلش: افرا.	سؤيؤد: بىد.
گوهن: كتىرا.	شام آغاجى: كاج.
مازى آغاجى يا پالىد: بلوط.	

ئىمىشان: زالالك.

موزوق يا موزوخ: تمشك.

ون: زبان گنجشك.

ئىرلى سۆزلەر

توپلايان: محمدعلی نهاوندی

اردییل

جیجیک Cicik گۆز گۆتۆرمەمک، پاخیل،
 باخ: گجیک. [يامان جیجیکلى دیر =
 چوخ پاخیل دیر].
 سس اینه Ses iynə یورغان، دۆشەك
 سیرئماقدا ایشلەنن بۇيۆك اینه.
 سۆيکۆ Söykü دۆيۆ- بوغدا تلیسیندن
 نۆمونه گۆتۆرمەك دە ایشلەنن اوجو بیز و
 ایچی بوش بیر وسیله.
 سۆلۆك Sülük زلی (فا. زالو).
 شئیرئت Şırit شئیرئم، ناوار. [پارچانیئ
 شئیرئت - شئیرئت بۆلمۆشدۆ].
 شئیرئم - شئیرئم Şırım- şırım نۆوا- نۆوا،
 آرخ- آرخ. [شئیرئم - شئیرئم
 دۇغرانیئشدى / قان آخیردی].
 قورساق Qursağ (۱) شیردان. [ایت
 قورساقی ئاغ گۆتۆرمز] باخ سۆزلۆك.
 (۲) حۇوصله. [قورساقین یۇخدور، بو
 ایشه گیرمه. بو قورساقلی آدم دیر].
 كئهره Kehrə کیریج، اھكلى روسوب،
 قوروم. [چانندان كئهره باغلائیب].

آرازان Arazan خوش باخت، راحت.
 آرازانلیق Arazanlıq خوش باختلیق،
 راحتلیق. [آرازانلیغا چئخدیق].
 آلقاسیماق Alqasımaq اوئولماق،
 ئیئیلیمک. [اۆرهیم آلقاسیئیر].
 اوتوم Utum قورتوم، بیر اودوملوق، بیر
 قورتوملوق.
 اودوم Udum شفا وئرنه. [اودوملو آغاج:
 مۆته برریك آغاج].
 اوسبورد / اوسپورت Usburd \ Uspurt
 اۆمیدوار، آرخائین. [آدام هئچ كسه
 اوسبورد اولا بیلیمیر].
 اۆشۆنمک Üşünmək چکینمک،
 ساغئنماق. [اؤ اۆشۆنمەلى آدم دیر].
 ایچکین İçkin ایچ اھلى، کۆنۆل داش،
 اینانمالی. [ایچکین آدم: اۆرهك
 سئیرلرئنی بیلن محرم آدم].
 پورسوماق Porsumağ قهر ائتمک، قاش-
 قاباق تۆکمک. [مندن بتر پورسوموشدو].
 پیرساماق Pırsamağ کۆکلمک. [چوخ
 پیرسائیب سان = چوخ کۆکلمک].
 پیسیق Pısıq کۆك، یوغون.

گۆتۈرۈم Götürüm شىل، فلج (فا).
زىمىن گىر) [فىلان كس يامان گۆتۈرۈم
دۆشۈب، وارى ئىلدىن چىخىب].
گىشىمك Gəyişmək آختارئىشماق،
گزىشمك باخ: گنگىشمك. [بو ايشى
گە ئىشىب سىن؟ بو بارەدە سىن بىر
گە ئىش].

آتالار سۆزۈ

توپلايان: محمد على نھاوندى

پوللويا بلى دئىەرلر، يۇخسولا دلى.
پىشىك اۇلدۈرۈب، گۆز قۇرخودور.
تارى وئىرىب زئىنى ئە، دىشى يۇخدو چئىنىئە.
تىكە دۈستو ھىمىشەلىك دۆشمان دىر.
داغدا آياق مرد اولار، گۆز نامرد.
دلىك مئىنجىق ئىردە قالماز.
دۈەچى لە دۈست اولانىن، دروازاسى گىن
گرەك.
سىل گلەندە سۈرۈشماز ائو قاپئىسى
ھايتاندا دىر.
سو، اۈد ایلە بىر ئىردە توتماز.
فتىرىنى ئىئەن نامازىنى دا قىلار.
قاشىن دۈزلۈيۈ ائىرى لىيىندە دىر.
قلم ايشىنى قىلئىنج گۈرە بىلمز.
كۈر اولدوزدان آى اولماز.
كۈرا اۈينوروق، كارا اۈخوئوروق.
كىشى اۈدور، آغزىن يوما، الين آچا.

آجئ سۆز اىستە مىرسىن، آغزىن شىرىن سۆزلە
آچ.
آدامىن يۈز ئىئەنى اولسون، بىر دئىەنى
اولماسىن.
آرزى موفلو سۈن سرمايەسى دىر.
آرى چىچە ئە قونار، مىلچەك تزه ئە.
آنلايانا بندە اول، قانمازا آغا اولما.
آئىنى وورمامىش، درى سىنى ساتىر.
الەدىك، الەدىك كپە ئە قاتدئق.
الين اوجادىر، قوئى اۈز باشئوئا.
اۈغرونون آرزىسى، قارانلىق گىجە.
اولولار سۆزۈنە باخماتان، اولوئا- اولوئا قالار.
ايت- ايتلە بوغوشار، قورد گۈرەندە
يۈووشار.
اينە ايشىن چوۈلدئىز گۈرەنمز.
باس مۇھۈرۈ، آل پولو.
بايقوش بلدچى اولسا، وئرانئا يۈل سالار.

ھەر نەھىن كالى ئىتتىشر، آدامىن كالى
ئىتتىشمز.

ئوموشاق ئىرىن بىلدارى دىر.

مىن آجى سىنى بىر شىرىن دىن اۆترو
اوتمالى سان.

وارلى تاخىر، ئوخسول باخىر.

وارلى گۆزۆنۆ قىزاردار، ئوخسول اۆزۆنۆ.

آتالار سۆزۈ

زىجان

توپلايان: ثرىا بخشى

ث

- ئاۋاب ئىلەدېم، كىباب اۋلدوم.
- ئاۋاب تۈكۈلۈب ئىرە ئىغىشىدىران ئۇخ.
- ئاۋاب لارا قالىب
- جاۋانلىقىدا ساخلا منى، قوجالىقىدا ساخالارام سنى.

ج

- جان - بىر جىئاردىلار.
- جان دئىنە چۇخ اۋلار، جان وئرن آز.
- جان دئىب، جان ائشىدېر.
- جان، جاندىن آبرى دېر.
- جاندىن تىكان چىخاردېر.
- جاۋان اۋدور ايشلەتە باش چىخاردا، تىكە وئراندا (ووراندا) گۈزۈندىن ياش چىخاردا.
- جاۋان مست اۋلار، قوجا سوست اۋلار آمان آلا قورا لىندىن.
- جاۋان ئوخودا گۈرەنى، قوجا آئنادا گۈرر.
- جاۋانلىقىدا ايشلەتەن، قوجالىقىدا دىشلەتەر.
- جاۋانلىقىدا داش داشى، قوجالىقىدا ئىء آشى.
- جعفر طيار نامازى تىك اوزاندى.
- جلد اۋغرو، ائو صاباخىن اۋغرو ائلەتەر.
- جلدلىك (زىرنگلىك)، جنم مرلىك گتېرر.
- جنگل - مۇلايە بنزەتېر.
- جھنمى دالئنا چاتئب.
- جھنم دن گلن من، خبر وئرن سن؟
- جۈتە گئدىن اۋكۈز، گۈزۈندىن تائىنار.
- جۈجەنىن شانسى اۋلسا ايدى نە سىنىن امجەتى اۋلاردى.
- جۈمە گئجەسىن، دىلنچىتە اۋرگەدېر.
- جۈۋان ازەن، ئىددىدۇنا گېرر چىخار.
- جۈۋان ازەنىن، ساغ قىچى سۈل قىچىنا دۈشماندېر.
- جىبىنە داش سال.

- چۇبان ئاندا گىندر داوارا، قىشدا قالار
آوارا.
- چۇباتىن گۇئىلوۋ اولسا سودان كره
دوتار.
- چۇباتىن گۇئىلوۋ اولسا، ائركك كىچى دن
سوت ساغار.
- چوبوغو ياش ايمك اولار.
- چوخ اوچا سىچىسان، آزجا باشىندان
دىشله.
- چوخ بىلمىش تۇلكو، قوئروغوندان
اىلىشەر.
- چوخ بىلن، چوخ چكر.
- چوخ تله سىرسن، جوت، جوت باغلا.
- چوخ چالیشان، چوخ ئورولار.
- چوخ دامىن، چوخ قارى اۇلار.
- چوخ دائىشاتىن، چوخ دردى اولار.
- چوخ دائىشماقدان چنەسى ائىلىب.
- چوخ دۇست دوتان، دۇست سوز
قالار.
- چوخ قاچان، چوخ باشماق داغىدار.
- چوخ يوخارى باخاتىن بۇركو دۇشر.
- چوخلارنى قورت ئىدى، امما منىم
تك بودارلامادى.
- چۇخلو بوداقلار، كوتوك اوسته
دوغرائىب.
- چۇخلوئوق، پۇخلوئوق.
- چۇرهك آچان قاپنى، قىلىنج آچماز.
- چۇرهكى دىزى اوسته دىر.
- چۇرهكى قانا دوغرائىب.
- چۇرهكى ياغا دوغرائىب.
- چۇرهگىن اىستى اولسون، سويون
سرىن.
- چۇرهگىن ايتىرسه، امه گىن ايتىرمز.
- چۇرهگىن وار دىشله، چۇرهگىن ئوخ،
ايشله.
- چۇرك بىله سىن بوئوز لائىر.
- چۇرك قوراندان اىرەلىدى.
- چۇرك قورو آيران دورو.
- چوغوندور دا قارىشىب مئىوهره.
- چول اولدو، پالان اولدو، هامىسى ئالان
اولدو.
- چۇلدىن تاپمامىشام.
- چۇلمه گه داش تۇخونا وائى چۇلمه گىن
حائىنا، داش چۇلمه گه تۇخونا، گىنه
وائى چۇلمه گىن حائىنا.
- چۇلمه ئىنجه هۇره بىلمه ئىر.

- چۆمچە قوئروغوندان دوتان ياغلىسىن
ئىتەر.
- چوۋالا گىرمەين باش، داغارچىغا
شېرىلتىۋىلە گىرر.
- چىيۋاۋدونون، چىيۋاۋتونۇ اولار.
- چى دالينا آل، چى دالينا مین.
- چى گۆتۈنە، چى باشىنا.
- چىخان قان داماردا دورماز.
- چىخان قىز، چىخدان باخار.
- چىراغى ايلک آخسامدان سۆنۈب.
- چىركىن اۋزۈن گۆرسەدەر، گۆيچك
اۋزۈن گىزلەدر.
- چىركىن بزەنىجە، تۈيۋاۋورتولار.
- چىركىنلىك دن، يورتدا قالىب.
- چىرپاغا (چىلپاغا) ياي ياخشىدۇ.
- چىلپاق قوشون لوۋاسىدۇ.
- چىللە چىخىب، اوغرو نفس گلدۇ
ئىرە.
- چىنەدن باخاتىن، چىنەسىندىن باخارلار.
- چىنەنن ساققىز، چۆرۈيەر.
- چىكرسن زحمت، گۆررسن رحمت.
ح
- حۆجرەيە سىچما، گىت ددەن ايشىنە.
- حىساب بىلمەيىرسن، يا گۆتۈن آغاچ
ئىتمەيىب.
- حىساب حىسابا، كىچى قىصصا.
- حىۋان دىشىندە، اينسان ايشىندە.
- حاتم قاپىسىندان كىچر.
- حاجا گىدن گلدۇ، ساجا گىدن
گلمەدى.
- حاجى لىنلىك قوشلارنى عاجىزىدۇ،
ايلانى دىرى اوتار.
- حاجى مگەيە، درۈيش تىكەيە.
- حاجى، حاجىنى مگەدە گۆرر.
- حارام مال شىرىن اولار.
- حاضىر اولدۇ پىشمىشىم، گلدۇ
گۆزدن دۆشمۈشۈم.
- حاضىرا خون دور(خوان).
- حاق الى بىكار قالماز، گىچ كسر،
كارلى كسر.
- حاق ايله باطىل آراسى دۆرت بارماق
دېر.
- حاق اينجەلر اۋزۈلمز.
- حاق دىيىب، حاق دائىشىر.
- حاق سۆز آجى اولار.
- حاق وئرمەيە ادىن حاق وئردى
قوئارلار.

آتالار سۆزۆ

رامین جهانگیرزاده بیگدلو

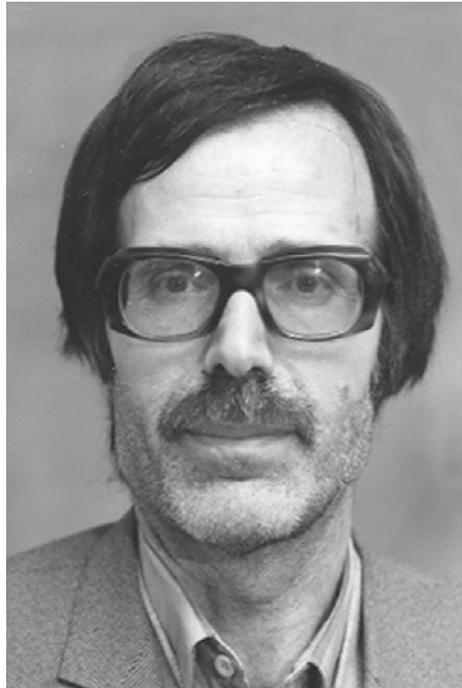
موغان

- اوجا آدم اٹل باز اولار، خیردا آدم حینله باز اولار.
- ایکی النن بیر باشین ساخلاییر.
- تندیر ایستی - ایستی چۆره ک چیخاردار.
- جنوارنان یولداش اول، قویوننان یولداش اولما.
- دووارین سیچانی وار، سیچانین قولاغی.
- راوی او باشد، اوزو او باشد.
- سو بیر یئرده قالسا ایی لنیر.
- قاریشقانین قمخاری چوخ اولار.
- گلین دوردو آیاغا، باشلی باشین ساخلا سین.
- گولمه قونشووا، گلر باشووا.
- یانسین چیراغی، گل سین ایشیغی.
- یوخسول پول تاپدی ائو تاپدی.

شبہ چئخارتما گاؤگاندا

ایکینجی بؤلۆم

عباس مہیار

تاپشئیر منہ بو لشگری ببردن سن-ی بی عار
دور ائیلہ تاماشا اوؤزۆن ائی سعده-ی طمعکار
گۆر شیمر نئجه جنگده ماهیردی سیتیمکار

آخیر نییہ بو گۆن منی دیلگیر ائده سن سن
 عمرسعد، شیمیرین های- کوی سالماغیندان یئریندن اولوب، آتاغا دوروب
 نچہ قدم شیمره طرف گلیب و دئییر:

طوغیان ائله مه بیر بئله، بسدیر توتام آرام
 بو طعنه لی دیل گندی منیم باشیما سرسام
 هیئهاات سنه من باش اییب ائیله ییم ایگرام
 موشگۆلدو وئرم لشگری سن تک بو جفنگه

بو سۆزو بیلیمک لازیمدیر کی، عمرسعد ایسته ییردی ایمام حسین ایلن کنارا
 گل سین و ایش داعوانا و جنگه چکمه سین کی، ایمام ایلن نیسبتی وار ایدی. بونو
 ابن-ی زیاد بیلیردی. اونا گۆره محررمین سککیزینده شیمیری یانینا چاغئیریب اونا
 حوکم وئریب کی، کربلایه گئت، اگر گۆردۆن عمرسعد ایسته میر جنگ ائله یه بو
 حوکم گۆره قوشونو عمرسعددن تحویل آل. ایمامیله جنگ ائیله و جنگی باشا
 آپارانندان سونرا «ری» مۆلکۆ ده سنین جایزه ندر. اودور کی، شیمیر ابن-ی زیادین
 حوکم ایله جنگه عجله سی وارد ایدی. چۆن ایسته ییردی کی، قوشونو عمرسعددن
 تحویل آلیب جنگه اوز قویسون. اونا گۆره شیمیر عصبانی حالتده اوز عمرسعدده
 توتوب دئییر:

بیر قان تۆکه رم معرکه-ی دشت-ی بلایه
 آوازه سی گئتسین نجف و شیر-ی خودایه
 ساللام هامی عالم لری بیر آه و نوایه
 ایندی گۆره سن شمشیر آلیب نهره چکنده
 عمرسعدی شیمیرین جاوابین وئیریر:
 شیشسین دیلین ائی شوم دغا کافر-ی مۆطلق
 حقّی نچه من باطیل ائدیم باطیلی من حق

اؤل گون کی قیامتده اولام محشره مؤلحق
آلاسه جاوا بییم نه دی اعمالی گورنده
شیمرکی عمر سعدی بئله گورور اوندان اوز چئویریب و ایمام حسینیه طرف
گئدیر و نصیحت حالتی ایله، آما اوجا سسله، دئییر:
یا حسین گل بئیت ائت رحم ائت عیالین احمده
هر طرفدن اوستووه صف باغلائییب عودوان گلیر
شیمر ایسته ییر ایمامی قورخوتسون و اوندان یزیده بئیت آلسین. رجز
اوخوماق حالتین اوزونه توتوب نعره چکن حالدا ایمامه دئییر:
گر حئساب-ی لشگری آلسان خبر باخ ابجده
هر بیره^۱ مین فوج لشگر اوز قویوب الان گلیر
ایندی ابجد حئسابی ایله:
الف: مین فوج اهل-ی ایران ایمتحان گورموش دلیر ابجد
با: بروجرد و بخارادان یکی مین مؤلک-گیر
جیم: اوج مین جدّه دن مؤلک-ی جزایردن، جریر
دال: دماوند اهلی، دوردمین دیلم و دربان گلیر
ها: هراته یوز قویوب بئش مین نفر هندوستان هوژ
وای: آلتی مین قوشون سائیر ویلایتدن روان
زای: زابل زمیندن یتدی مین لشگر قیران
حا: سککیزمین نفر حرب و حبش هرئان گلیر حطی

***

طا: طوایفدن گلیر طهرانی دوققوز مین نفر

یای: اون مین لشگر یام و یمن بیدادگر

کاف: ایرمی مین نفر کوّفار کوفه سر به سر کلمن

لام: اوتوز مین لشگر لاهور و لرستان گلیر

***

م: قیّرخ مین نفر مرد مروی، جوّمله سردار و امیر

نون: نیشابور، نهاوند، اللی مین با تیغ و تیر

سین: آتمیش مین سمرقند و سگستاندان اسیر سعفص

عئین: یئمیش مین عرب گوّر عربستاندان گلیر

***

فا: هشتاد مین فدائی، جوّمله گی اهل-ی فرنگ

صاد: دوّخسان مین صوّفوف اصفهانی بیدرنگ

قاف: یوز مین جین قوشون قفقازدان مثل-ی خدنگ قرشت

را: ایکی یوز مین رعیت روم ایستاندان گلیر

***

شین: اوچ یوز مین قوشون شمران و شام و شادیار

تاء: دوّرد یوز مین سیپاهی توّرك و توران و تار

تاء: بئش یوز مین ثریا و ثرادن آشکار ثخذ

خاء: باخسان آلتی یوز مین جک، خراساندان گلیر

***

ذاء: یئددی یوز مین اول ذیمّی! ذوالفقاردن

ضاء: سککیز یۆز مین اول اضلان دن اشرااردن ضظغ

ظا: دو قوز یۆز مین اول ظالم اولان افراددن

غئین: یۆز مین نفر تک غرچکستاندان^۲ گلیر^۳

شیمر بو رجز اوخوماقدان سونرا، ایمامدان ایسته ییرکی، یزیده بئیت ائله سین و ایش جنگه چکمه سین ایمامین یولو و فیکری هامینا گون کیمی ایشیقیدیر. ایمام دئیر: من او آداما کی حق و حقیقتدن خبری یوحدور و ظولم ائیله یندیر و اصلن کافر دیر بئیت ائله مرم. بو منیم آخیر سوز و مدور.

۱- غرچکستان: دئمک اولار کی، هامان غرچکستان اولسون. غرچکستان غور ویلاتین گون باتان الی دیر. هرات شهرینین یاخلیغیندا. غرچکستان ایندی افغانستان ماحالیندان حنسابا گلیر.

۲- الف- ابجد حرفلری بو عددلری نیشان وئیر:

۱=ا   ۲=ب   ۳=ج   ۴=د   ۵=ه   ۶=و   ۷=ز   ۸=ح
 ۹=ط   ۱۰=ی   ۲۰=ک   ۳۰=ل   ۴۰=م   ۵۰=ن   ۶۰=س   ۷۰=ع
 ۸۰=ف   ۹۰=ص   ۱۰۰=ق   ۲۰۰=ر   ۳۰۰=ش   ۴۰۰=ت   ۵۰۰=ث
 ۶۰۰=خ   ۷۰۰=ذ   ۸۰۰=ض   ۹۰۰=ظ   ۱۰۰۰=غ

ب- بئله کی اوخودوز. هر حرفدن سونرا هر شهر و ولایت کی شعرده گلیب هامان حرفلن باشلائییدیر.

ج- بو شعرلرین چوخو ماناسیز و زور ایلن قالبه چکیلیدیر. من بونلارین هامینین او جور کی ایشیمیشم و بیر نوسخه ال یازیشیندا گورموشم بورادا کتیرمیشم تا هنج زاد قلمدن دوشمه سین.

د: بونو دا دئیم کی، شبنه مشیدانیندا بو شعرلرین هامینین اوخوماغا ماجال اولایلمه ز. اونا گوره شیمر کی چوخ بی حوصله بیر آدامدیر نجه بند اوخویوب و سونرا اوز نقشین ایدامه و تریب و شعرلرین ایری دوزونه ده توجوه ائلمه زدی.

ه: او بیرسی کندلرده ابجد شعرلری چوخ قات قارئیق حالدا، اودا یاری- یاریمچیلیق دیله گلر کی شبنه- ه گلنلرده حوصله اولماز کی قولاق آسینلار.

و: بونو دا دئیم و کتیم کی، بو شعرلر اولده بیر اوستاد شاعرین واسیطه سیله دئیلیم و قوشولوبدور سونرا اصل نوسخه الدن گندیب و نجه زاماندا سونرا بیر- ایکی ناشی شاعر زور ایلن شعره تازا بیر طرح توكوبلر و اولوب بو کی اوخودوز.

شىمر كى اىمام حسين ين آخىر سۆزلىرىنى ائشىدىر و نىيتىن بىلىر، ناراحت و عصبانى حالدا اعلان-ى جنگ اندىر. و قوشونا دستور وئىر كى جنگه آماده اولون. حسين و اونون يىندن توتانلار هامىسى شمشىرلرنن دوغرنامالىدىرلار. مئىدانىن بو يانىندا حرّ اوژ لشگرى ايلن گورسنىر. اىمامه اهانت ائىله يىب . اىمامىن قباغىن كسىب. اهل و عىالين قورخودوب، ايندى كور-پئشمان چاره فىكرينه دوئوب. باشىن آشاغا سالىب و فىكىره گنبدىدەر. سونرا حرّ دوژد نفر ياخىن يولداشلارى ايلن عمرسعدىن قوشونوندان اتلارينا سو وئرمك بهانهسى ايله آيرىلىب و مئىدانىن دالى طرفىندىن اىمامىن حوضورىنه گلير. آندان انىب چكمه لرىنه قوم دولدوروب اونلارى بوئنوندان آسىب و اىمامىن قوللوقونا گلير. بو ايش اوژون چوخ سىندىرماغى نىشان وئىر. بو حالدا مئىداندا اوتورانلار بىر- بىرىنه دىر و شور و قووغا آغلاماقدا گوئه قووزا ئىر و حرّ تىترر سسله، آغلار گوزله باشىن آشاغا سالىب بئله اوخوئور؛

ائى شاه-ى دووزان التوبه توبه
اولدوم پشىمان التوبه توبه

آردى و ار

۱- دستجرد كندىنه كى گانگان ياخىلىغىندا ئىر، رىوايت بوجور دوژ كى، حرّ اىمامىن قوللوقونا گلمه مېش ابن سعد يا عمرسعدىن يانىغا گنبدىر و دئىير: اىمام حقدىر. بو جنگدن ال گوئور. دونيا و آخرتىن الدن گنده جك. آمما عمرسعد دئىير:

ائى دىلاور من جناب-ى مصطفى دن كنجمىشم

ساقى-ى كوؤثر على-ى مرتضى دن كنجمىشم

حرّ، عمر سعددن نتيجه آلمىر اىمامىن قوللوقونا گلير.

ئیر ناییبی

ناغیل

ریوایت ائدن: جمیله کریمی، ۷۵ یاشیندا، ساوادسیئر.

ریوایت یئری: زنگان، چیلاندار کندی

ثبت ائدن: شعبان کریمی، دوغوم ایلی ۱۳۵۶، دیپلوم.

ثبت زامانی-۱۳۸۲

بیری واریدئ بیری یوخودو. آلاہ یاراتمیشدئ بنده چوخودو. بیری کیشی نین اوچ قیزی واریدئ، بو کیشی ایستیردی گنده شهره -«زنگانا». قیزلارا دئدی: شهره گنیریم، نمه لازیمیزدئ آلم؟ قیزلارین بیری دئدی: منه یارق^۵ آل. بیری دئدی: منه تاراق آل؛ او بیری ده دئدی: منه میلوارئ آل.

کیشی گنید شهره وسایلین آلیب، قایداندا یولدا یادینا دؤشدؤ میلوارئ آلماییب. دئدی: آخ داد-ی- بیداد، میلوارئ یادیمدان چیخدئ. بو سوز آغزیندان چیخان زامان یولون یانیندا بیرقارا داش شققه له نیب بیری نفر ظاهر اولدو. دئدی: آئی کیشی نمه دئییرسن. کیشی جاواب وئرئیب دئدی: من سنلن دئیلدیم. او بیری کیشی دئدی: بس نمه اوچون منی چاغئیردین. کیشی دئدی: من هنج کسی چاغئیرمادیم. ظاهر اولان کیشی دئدی: الان نمه دئدین؟ کیشی دئدی: هنج بیرزاد دئمهدیم. من شهره گنده قیزلاریم منه آیین- او یون تاپشیرمیشدیلار. اونلارین ایکسینه «یاراغینان، تاراق آلمیشام. امما یادیمدان چیخیب او بیرسینه میلوارئ آلمامیشام. بورا یتیشنده یادیما دؤشدؤ میلوارئ یادیمدان چیخیب. دئدیم: آخ داد-ی- بیداد و سن ظاهر اولدون.

دئدی: خوب من سنین قئزئین اوچون بیر «شده» میلوارئ گئیرسم قئزئین منه وئرهسن؟ کیشی دئدی: من بیر شده میلوارئیا بیر قئز وئرهجه یم؟ اوژ- اوژونه فیکیر ائله ییب دئدی: بو هاردان گلیب منی تاپاچاق. آنان من قئزا نمه جاوابئ وئرهجه یم. دئدی: عئیبی یوخ. گنت گئیر، قئزئ وئرهرم. آخ داد-ی- بیداد دئدی: دایان بوردا الان گئیررم. کیشی دایانئیب، آخ داد-ی- بیداد یوخ اولوب بیر آز موددتدن سونرا، آخ داد-ی- بیداد بیر شده میلوارئنان یئتیشیب. کیشی یه دئدی: اوچ گوندن سونرا گلهجه ییک.

کیشی آلاها توه کول دئیب یولا دوشدو. ائوه یئتیشیب- یئتیشمه میش قئزلار گلیب اونو دؤوره له دیلر دئدیله: دده بیزیم تاپشئردئقلارئیمئزئ آلدئین؟ او ایکی قئزئین یاراغئینان تاراغئینی وئریب، او بیر دئدی: دده بس منه میلوارئ آلامئیشان. دئدی: قئزئیم سنه ده آلمئشام آما بونون بیر ماجراسئ وار.

کیشی باشئندان کئچدئینی تعریفله ییب. آرواد دوروب کیشی ن داعوائیا. دئدی: آدام بیر شده میلوارئیا بیر قئز وئره؟ کیشی دئدی: آید آرواد اوژون چوخ ناراحت ائله مه. هاردان معلیم (معلوم)، او گلیب بیزیم ائوی تاپا بيله؟

اوچ گون باشا چاتئیب. قاپئ چالئندی. کیشی دوروب قاپئنی آچئیب گوردو آخ داد-ی- بیدادئینان بیر دانا قارقول. خوش بئشدن سونرا کیشی دئدی: بو یورون. قوناقلار ائوه وارید اولوب اوچ دانا گئرده کان وئریب دئدیله: اوچ گوندن سونرا گلیب قئزئ آپاراجاغئیق.

آرواد گنه کیشی ن دوروب داعوائیا، دئدی: آماندئ کیشی، آدام اوچ گئرده کانا، قئز وئره؟ کیشی دئیه: آرواد ناراحت اولما، ایش آدام باشئنا گلر. گئیرین گئرده کانلارئ سئندئراق یئیه ک. الله کریمدی. گئرده کانلارئین بیرین سئندئریب گوردولر بیر جوت آفاق قابئ چئخدی، نالی قئزئلدان. کیشی دئدی: آرواد سنین شاهئین هئچ گلئینی نین آفاق قابئ سئئین نالی قئزئلدان دئیل. ایکنجی نی سئندئریب گوردولر، بیر دست فغفوری لباس چئخدی. دئدی: آرواد سنین شاهئین گلئینی نین هئچ بو جور لباسئ

يۇخدور. اوچۇنچۇنۇ سىندىرىب گۇردۇلر، يۇز تۇمن پول. دئدى: آرواد بودا سنىن قىزىن باشلىغى، داي نەمە ايستەيرىسن.

اۇچ گۇن باشا گلىب، گلدلر قىزى گلنن اپارماغا. قىزىن لىياسلارنى گىدىرىب بزهىندىن سۇنرا اپارىبلار قىزىن دده نەسى، باجىلارنى دا اۇنو سۇشۇدورماغا گىدىبلر. ھمن قارا داشا چاتاندا، داش شققەم ئىيىب، آخ دادى- بىداد، قارا قول وقىز گىدىبلر ايچەرى؛ كىشى آرواد اوشاغىنان قايىدىب گلىبلر ائوھ.

مۇددت-ى مەيدى كىچىدىن سۇنرا آرواد دئىەر: كىشى قىزى وئردىك اپاردىلار، آما خبرىمىز اولمادى نەمە باشىنا گلدى. اولۇب يا قالىب. دور گىت بىر سالىق- سۇراق توت گۇر نۇجە اولوب. كىشى دوروب ياواش- ياواش گىتتى. ھمن قارا داشىن يانىندا چاغىردى آخ دادى- بىداد. آخ دادى- بىداد تىز حاضىر اولوب دئدى: نەمە دئىيرىسن؟ كىشى دئدى: ايستەيرىم قىزىمى گۇرەم. آخ داد بىداد دئدى: ھىچ مانىع يۇخدور، بويور. كىشى قارا داشدا آچىلان جاوادان ايچەرى گىچدى.

باخىب گۇردۇ قىز بىر قىر حىھەطىندە، بىر آما آغاجىنىن آلتىندا ایلەشىب، داش قومون سانى وار، آلمانىن سانى يۇخدور. يىر اوزۇندە اصلن اۇ جور قىر گۇرمەيىب. قارا قول دا حىھەطە اولان چىرخ حۇرۇسون باشىندا دولانىردى.

كىشى قىزىندان سۇرۇشۇدو: سنىن ارىن آخ دادى- بىداد دى؟ قىز دئدى: يۇخ بو دئىيل، من بىلمىرەم ارىم كىمدى. كىشى نۇجە گۇن قالاندىن سۇنرا قىزىنا دئدى: من گىدىرم. قىز دئدى: گىدىرسن، آلا بو آغاجىن آلماسىندان دۇرت دانا اپار. كىشى دئدى: قىزىم بىر بئلە آلمادان فقط دۇرت دانا وئىرسن؟ قىز دئدى: دده بو آغاجىن آلماسىندان ھر كسىن بىر دانا حاققى وار، نە چۇخ نە آز. كىشى خودا حافىظ ائلەيىب گلدى.

آرواد خبر آلدى: كىشى قىزى گۇردۇن؟ كىشى دئدى: بلى گۇردۇم. آرواد دئدى: وئىز روزىگارلارنى نۇجەدى. كىشى جاواب وئىرىب: وئىزلىرى سۇزدى. ھر نەمە گۇرمۇشۇدۇ، ائۇدە آروادا- اوشاغا تەرىف ائلەيىب. آروادىنان قىزلار دئدىلر: كىشى بىزى دە اپار اؤرا. كىشى دئدى: الان داي اولماز. بىر نۇجە مۇددت دايانىن، اپاررام.

گۈنلەر، ھەفتەلەر، آينلار كئچىردى، آرواد كىشى نىن گۈنۈن توتوموشدور گۈي اسگىيە، دور بىزى آپار. آما كىشى نىن دالىندان گلמידى. قورخوردو ائوده كى قىزلار اونون پاخىللىغىن چكەلەر، اونا ضربە وورالار. آروادىن اوزو كىشى نىن اوزوندن برک اولوب دوردو قىزلارنىن آروادى گۈتۈرۈپ قارا داشا سارىى حركت ائلەدى. قارا داشا چاتىب دئدى: آخ دادى- بىداد . آخ دادى- بىداد حاضىر اولوب دئدى: نە دئىرسن قارداش؟ كىشى دئدى: آروادىنان، قىزلار گلرلر قىزى گۈرسۈنلر. آخ دادى- بىداد دئدى: مانع يۈخدور. داش شققەلەنىب، آروادىنان، قىزلار داشىن جاواسىندان ايچەرى كئچدىلر. كىشى اوردان قايتتى.

آروادىنان قىزلار، قىزىن گۈزەرانىن گۈرۈبلر. بوئوك قىز سۈروشودور: باجى سىن ارىن بس كىمدى، گۈرۈكمۈر؟ قىز دئدى: من بىلمىم. بىرە باشدان سۈروشودو: سە نە وئەرلەر؟ دئدى گۈندە بىر ايچىم شربت وئەرلەر. باجىسى دئدى: بىز گئەندەن سۈنرا او شربتى ايچمە، گۈر نە گۈرەرسن. قىزىن باجىلارنى نەسى گئەندەن سۈنرا، بىر گۈن آخ دادى- بىداد گتىردى، اونا شربت وئردى. قىز شربتى ايچمە يىب تۈكدۈ فرشىن آلتىنا. گۈردۈ بىر اوغلان گلدى بونون يانىنا. ئىمە ايچمە خطى- خالىنا، مە جمالىنا باخ. قىز گۈردۈ، اونون قولاغىندان آچارلار آسلانىب، گلىب گۈبە يىندە بند آلىب.

قىز صبر ائلە يىب، اوغلان ياتانندان سۈنرا آچارلارنى اونون قولاغىندان قوپاردىب، دوروب گتتى قاپىلارنى بىر بە بىر آچدى، گۈردۈ اوتاقلارنى هر بىرىندە بىر گوروه، ھەرسى بىر ايشە مشغول ايدىلر. بىر گوروه لىباس تىكىردى، بىر گوروه شىرنى پىشىرىدى، بىر گوروه دۈيۈ آرئدىردى، بىر گوروه يىمىش پاكلئردى. خۇلاصە هر اوتاقدا ھەر بىر ايش گۈرۈدۈلر. اونلاردان سۈروشودو: نە ائلە يىرسىز؟ ھامى جاواب وئردى: بونلارنى آپاراجا يىق، ئىر نايسى نىن اوغلو اولاندا پاىلا ياق. آخىرىن اوتاغى آچىب، گۈردۈ بىر آرواد يىندە بىر آفتافا قاينارسو دايانىب. بىر جاوان اوغلان دا جىمە جىلغى، قاباغىندا بىر دۈيۈ پىلۈۈ ئىتىر. آرواد دئىر: اوغلان منى آلان؟ اوغلان دئىر: يۈخ. اوغلان پىلۈۈۈ ئىتىب قوتارانا جاق آرواد دئدى: اوغلان منى آلان؟ اوغلان دئدى: يۈخ. پىلۈۈۈ قوتارىب-

قوتارمامیش، ایستی سویو تۆكدۆ تپەدن دیرناغاجان، اوغلان یاندی. بیر قدهر دیققت ائله یندن سونرا او زامان قارقولون ایتمه سیندن بیلدی کی، او آرواد همن قارقولدو، اوژون قارقولون جیلدینه سالیب. قانیڈیب قاپی لاری کیلیدله ییب، گلدی یئتیشدی اری نین یانیئا. امما هر نمه ائله دی آچارلار اوغلانین قولاغیندا بند آلمادی. چئخدی ائشیگه او توردو آغلاماغا. او توموشدو آغلیردی، گوردۆ اوچ دنه گووه رچین گلدی او توردو بیر آغاجین لاختینا. گووه رچینلرین بیر بیرینه دندی: باجی: او بیرری جاواب وئردی: جان باجی. دندی: باجی جان یئر ناییبی نین آروادی آغلیر. او بیرری دندی: باجی جان، باجی سینی یانایدی کۆل اولایدی. او، بلانی گتیردی باشینا. دای یئر ناییبی دورماز. او بیرری گووه رچین دندی: آغلی اولسا، بیز اوچاندان سونرا بیزدن اوچ یارپاق دوشر، اونلاری گووتورۆب دۆیه ر خمیرکیمین ائلر، بیر آز اوندان سورت ر آچارلارین بندینه، بیر آزدا سورت ر یئر ناییبی نین قولاغینا، آچارلار اوندان سونرا یئرینده بند آلا ر.

گووه رچین لر اوچاندان سونرا اوچ یارپاغی گووتورۆب، آپارار گووه رچین دئیه ن کیمین یئر به یئر ایشلری یئرینه گتیره ر. آچارلار، یئر ناییبی نین قولاغینا یاپیشارکن، او آسقی ریب دورار آفاق اوسته. سسله نر آخ داد-ی- بیداد. آخ داد-ی- بیداد حاضیر اولوب دندی: بلی. دندی: آخ داد-ی- بیداد، بونا شربت وئرمیشدین؟ دندی: بلی. دندی: شربت وئرمیشدین گووتور بونو آپار قوی دده سی ائوینده، دای بو منیم سیریمی بیلدی. آخ داد-ی- بیداد دندی: آخی بونون آیاغی آغیردی. صابا بیرری گۆن اوشاغی اولاجاق. یئر ناییبی دندی: تئز بونو گووتور، دای فایدا ائله مز.

آخ داد-ی- بیداد ناچار قالیب، قیزی گووتورۆب قصریدن چئخدی ائشیگه. قیزی آپارمادی دده سی ائوینه. بیر قاری وئریدی، تک ایدی. آپاردی اونون یانیئا. دندی: آئی قاری ننه، بو منیم قیزی م دی. بونو ساخلا خرج- مخاریجی اوژ آیاغیما. سنین یانیئا فقط نئچه گۆنۆ قالسین آیاغی آغیردی. اوشاغی اولاندا گلیب آپاررام. قاری قبول ائله ییب، قیزی قالدی اوردادا.

بو قىز گوردو قارى هر گون صويح گندير، آخسام گلير. دئدى: قارى ننه هارا گنديرسن؟ دئدى: گنديرم يئر نايىبي اوچون ائلچى ليگه. قىز اوژ- اوژونه دئدى: باجيئىم يانسىن كول اولسون. منى اورگندى او ايشى گوردوم، الان گنديرلر منيم يئر يئميه يئر آلار.

بیر گون دئدى: قارى ننه، نمه يه قارا گئيپ سن؟ دئدى: سنین ايشین اولماسین. قىز ال قىر اولوب دئدى: گرک منه دئيه سن. آخیر قارى مجبور اولوب دئدى: بالام منيم دارى دؤنيادا بير اوغلو وار ایدی. نئچه موددت دی ایتگین گندیب. اوئا گوره قارا گئيميشم. قىز فووزن بارماغین ديشله دی. آى ديل-ى قافيل! او اوغلان قارى نین اوغلودور، قارا قولون اسیری اولوب. قىز دئدى: منى آپارسان يئر نايىبي نین تويونا، اوغلو يئرین سنه دئيه ره م. قارى دئدى: ياخچى آپارام.

توي گئجه سی، قارى، قىزى دا گتيردى يئر نايىبي نین تويونا. گلىنى گتيرديلر. قىز اوژ- اوژونو يئيردى توكوردو. اوره گينده باجيئىنى سويوردو. اوژ گوردوگو ايشدن پشمانچيلىق چکيردى. بيردن قىزین قارنىندان آغرى توتدو. هر بير آغرى توتدوقجا بير دانا آچارلاردان يئر نايىبي نین قولاغيندان آچيلىدى. قىرخيئنجى آچار آچيلا رکن، اوغلان دؤنيايا گلدى. آچارلار هامئسى گنديب ياپيئشيب اوغلانین قولاغينا. خلايقين ايچينده سس دؤشدو، يئر نايىبي نین تويو گئجه سی بير اوغلان اولدو و يئر نايىبي دئدى: آرواديم آروات دى. تازا گتيره نى قايتارين دده سی ائوينه.

قارى جريانى بيلندن سؤنرا، دئدى: قىزيم خوشبخت اولاسان، گنه گليب ائوه ن ائشيگه ن چاتدين، منيم اوغلو مون يئرین منه دئگيلن. قىز دئدى: منه پرستارلىق ائله اون سويومو توكوم. اوندان سؤنرا سنین اوغلو نى وئرره م سنین الهن. قارى اون گون پرستارلىق ائله ييب، يئر نايىبي نین آروادى اون سويونو توكدو.

قارى دئدى: قىزيم باشئيجان اولاسان. اون سويون دا توكدون. منيم اوغلو مون يئر يئتير. دئدى: چرخ حوضون باشئيدا دولانان قارا قول گئندنه منه دئگيلن. قارا قول گئدن

زامان، قارى دئدى: قىزىم قارا قول گىتتى. ياپىشىب قارى نىن اليندن، دئدى: گئدەك. قارى يا تاپىشىردى: هر نەمە گورسن سسىن چىخارتما. قارى دا قبول ائله يىب، گئدىلر. قارى گوردو بىر ارواد قانار سو اليندە دايانىب اوغلونون باشى اوستە، اوغلان دا جىمە جىلغى او توروب، بىر دوتىرو پىلوو قاباغىندا، يئىير. ارواد هئى دئىير: اوغلان منى آلان؟ اوغلان دا دئىير: يوخ. پىلوو قوتاراندا، ارواد ايستەدى قانار سو يو توكسون اوغلان نىن باشىندا. يئىرنايىيى نىن اروادى سسلەندى: آى چەلەن بىرى چەل، توكمە! اروادىن الى گوئىدە قورودو. اروادى توتدولار، گتيرىب دستور وئرىلر دوغرا دىلار. هر تىكەسى اولدو قولا قجا. اوغلاننى دا سالىيلار گولوجون آراسىنا. حكيم گتيرىلر اونو طبابت ائلهدى، يارالارى ساغالىب. اونلار يئىدى ايچدى شاد اولدو، سىزدە شاد اولون.

ايضا حلالر:

ال قىر اولماق əl qır olmaq قىر	گولوج Gülüc خام پامبىق.
كىمى ياپىشىب قويماماق، ايصرار	ياراق Yaraq قاديئىلار نىن بو ركە و
ائتمك، سىرتىلماق.	كمرە تىكديكلرى تزيىنى و سىلە.
اون سو يو توكمك On suyu	يئىر نە يئر الماق yerinə yer
tökmək دوغان اروادىن اونو چىخاندا	almaq ارواد اوستونه ارواد الماق.
حاماما گئدىب قوسل ائله مەسى.	
جىمە جىلغى cimə cilgi چىلپاق،	
لومبولو لوت.	

اۆزلیک حاققیندا اینانجلار

توپلایان : تایماز نظمی

بو مطلب علی برازنده خلیلی (تورک) دندیر. باخ: اٹل دیلی ۱۰
ص ۱۵۱

آذربایجان و تورک فولکلورو او قدهر زنگین و مضمونلودور کی، اونا سانکی بیر مرز قویماق اولمور. بئله بیر زنگین خزینه نین آتالاریمیزدان بیزلره آمانات اولدوغونو گره کمز کی، اونودوب، اونا سایغی سئزلیق ائدهک. گرهک الیمیزدن گلدیگی قدهر اونا قورویوب، گله جک نسیلریمیزه تاپشیراق.

بو عظیم فولکلورون بوداقلاریندان بیر ده ساینلاردی کی، چوخلو بوداق و قول بؤلونمک ده دیر. بو بوداقلارین بیر ده اوزل بیتگی لره اوخونان ساینلاردی کی، ان گورکملی سی اوزرلیک ساینلاردی دیر.

بیلدییمیز کیمی مؤعین بیتگی لرده و اونلارین توخوملارینا تقدیس گوزو ايله باخیلیر. او جومله دن اوزرلیگی بیر شفا وئرن و پيس گوزلردن قورویان و اسکی چاغلاردان بیر شفا وئرن ایچمه لی داوا ائله ییب. بو باخیش سبب اولوب، بو گون تورکلرین و آذربایجانلی لارین آراسیندا چوخلو اینانجلار اوزرلیک اوچون یارانسین. بو اینانجلاردان بیر سیراسی بونلاردی.

* اوزرلیک توخوملاری گره کمز داغیلسین، چون داعوا دوشهر.
* اوزرلیک یاندیراندان سونرا گرهک کولو آستانا قابی سئندان ائشیکه
توکولسون.

* اوزرلیکین توستوسو خسته لیله فایدالی دیر.

* اۆزریک سالاندا اؤد توتسا، گرهک سؤندۆرۆلمه سین.
* یئددی قاپی نئین وئ یئددی بوروغون وئ یئددی مچیدین چۆر- چۆپۆ
اۆزریکده سالیب یاندیریلسا، هر جور خسته لییی درمان ائدر.
* اۆزریک یئتمیش درده داوادیر.
* اۆزریک سالمامیشدان قباق بیر اوئوج گۆتۆرۆب تصدۆق کیمی باشا
دولاندیریب، اۆستۆنه اۆفله ییب، اؤدا سالارلار. بعضن باشا دولاندیریب، ایکی چیشنه
وئ یا کۆره یین اورتاسینا ووروب سونرا اؤدا سالارلار.
* اۆزریکین قاراسینی، خال کیمی بوئونا چکه رلر.
* آخیر چرشنه گۆنۆ اۆزریک وئ کندروشا آلیب آتیل- باتیل اؤدونا سالیب،
یاندیرارلار.
اۆزریکه گۆره چۆخلو ساین دا اؤخونار کی، آشاغی دا اؤنلاردان بیر نئچه سین
خاطیرلاتماق اؤلار:

یامان گۆزلر چاتلاستین⁶

***

اۆزریک سن هاواسان

یئددی درده داواسان

درد قاپی دان گیرهنده

سن باجادان قوؤواسان

اۆزریک دانا- دانا

یۆللادیم قبرستانا

دۆست اول، دۆشمن اول

گۆزلی اؤددا یانا

گنتدیم مینا⁷ داغینا

اۆزریک سن هاواسان

هر درده سن داواسان

باشی بۆرکلۆ اۆزریک

دی بی کۆکلۆ اۆزریک

چیخدیم داغا

سسله دیم بابا آغا!

دئدی: نه وار بئناوا؟

دئدیم: بو درده ده داوا

دئدی: گئت اۆزریک سال او جاغا

بیر، ایکی، اوچ، دۆرد، بئش، آلتی، یئددی

قادا بالا بو ائۆدن گنتدی

آتلاستین، پاتلاستین

⁶- ایران تۆرکلرینین اسکی تاریخی، پروفئسۆر زهتابی

⁷- مینا: (منا) عربستاندا داغ آدی دیر.

سنى سالارام اۋدا
گۈرۈم حۈكمۈن اۋزىلىك
چىرىشنىبە اۋلاتىن گۈزۈ
جۈمە آخىشامى اۋلاتىن گۈزۈ

شنىبە اۋلاتىن گۈزۈ
آغ گۈز، قارا گۈز، آلا گۈز،
قونور گۈز، گۈي گۈز
قۈھوم اۋلا، ياد اۋلا
گۈزلىرى بو اۋتدا يانا
آي ات قاپان اۋزىلىك
اىششەك قاپان اۋزىلىك
جىمى گىزلىن دردلرە
درمان تاپان اۋزىلىك
آيا باخاتىن گۈزۈ
گۈنە باخاتىن گۈزۈ
جىمى-ى جاھاتىن گۈزۈ
چىخىدۇم ساۋالان داغىنا
چاغىردۇم يا محمد، ياعلى
دندى: نە وار بىچارا؟
دندىم: بو دردە چارا
دندى: باشى بۇركلۈ اۋزىلىك
سۈلئىمان حۈكم لۈ اۋزىلىك
سنىن دردىنە چارا
اۋزىلىشى كىم اكدى؟
«على» جناب اكىمىشىدى
اۋنلارنى كىم بىچدى؟
«فاطمە» خاتىم بىچمىشىدى
خاتىم «فاطمە» سالدى

دندىم: ياعلى، دندى: بىر چارا
دندىم: نە چارا
دندى: ينددى دانا اۋزىلىك
بىر، ايكى، اۋچ، دۇرد، بىش، آلتى، ينددى
قادا- بالا بىردن گىتتىدى

***

جۈرچىلر يارپاغى
آستانالار تۇرپاغى
ھىر كىس بىزە گۈز وۋروب
گۈزۈنە بىبەر يارپاغى
دۈۋشان دۈغانا لعنت
نۈۋدان قۇپاردانا لعنت
شنىبە دۈغان، ھفتە ايكى، ھفتە اۋچۈ
چىرىشنىبە آخىشامى، چىرىشنىبە،
جۈمە آخىشامى، جۈمە دۈغانا لعنت
يىر آلتىندا، يىر اۋستۈندە
آيا باخاتىن گۈزۈ
گۈنە باخاتىن گۈزۈ
كۈل-ى جاھاتىن گۈزۈ
ساغ قونشو، سۈل قونشو
قاباق قونشو، دال قونشو
سال اۋدا يانسىن

***

اۋزىلىك سىن ھاۋاسان،
مىن بىر دردە داۋاسان
ھانسى اۋدە سىن اۋلاسان
قادا- بالا سۈۋاسان
درد قاپى دان گلەندە
سىن باجادان قۈۋاسان
باشى بۇركلۈ اۋزىلىك
دىبى كۈكلۈ اۋزىلىك

---

^۸ - صمد بهرنگی، فولکلور یازیلاریندان، وارثیق، ۷۷، ص ۱۱-

آذربایجانین اسکی دؤورلرینده موسیقی کوکلیری

میر علی سید سلامت

حؤرمتلی رییاست هیأتی، مؤعلیملر، اوستادلار، قوناقلار، دینله ییجی لر، سلام!
آذربایجانین موسیقی کوکلیرینی، آراییب، آختارماغا، تاریخ اؤلچولری قیسا گلیر و چوخ زامان
لازیم اولور آیری اؤلچولر، مثلن فؤرماسیون، معاش طرزى و ساییره آرایا گل سین. بئله بیر
سیستم لرده، اؤلچولمؤش زامان و تاریخ ساحه سی حتا سومردن باشلانسا دا، یئتیرسیزلیک گوستریر.
خالق لارین دؤنیا گؤرؤش لری، ایلك چاغلاردا، اونلارین نجه وارلیق لارینی ایفاده ائده رک،
حیات طرز لری، موباریزه شرایط لری... و ساییره لری اوزو ایله داشییر و تقدیم ائدیر. بو اؤلچولره و
سیستم لره بیر اورنک اولاراق، «دیوان اللغات الترق»-ده، یازیلیر: «بوغا، یئدی باشلی اژده ادان
عیبارت دیر.» دیکر اولونمالی دی بوغا، تورک خالق لارین توتتمی اولدوقدا، «کیتاب دده قورقود»-دا، بیر
گنیش مئیدان «بوغاج» آدی ایله مؤوجود اولوب.

خالق موباریزه یه داخل اولاندا، اونلارین موقددس لری، توتتم لری ده موباریزه یه داخل اولور و
مقایسه اولونورلار. اژدها ژانری، بیزیم بیر چوخ ناغیل لاردا، افسانه لرده، گوزلله لریمیزین گوزونده
ایله شن بیر توتتم ساییلیر. بیزیم افسانه وی قهرمانلاریمیز، بو اژدهالاری هلاک ائتدیکن سونرا قادیر
اولورلار، سوو او خالق لارینا یئتیر سینلر. اگر بوغا یئدی باشلی اژده ادان عیبارت دیر یعنی بو او
دئمک دیرکی، موقایسه ده بر بوغا یئدی اژدها ایله برابر دیر. طبعی کی، تورک خالق لارینین

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

مۆبارىزەسىندە، ھەر بىر كىسەن باشىنىن اۆستۆندە، ئىددى اژدها تۆتمى اولان دۆشمان، اولموش و بئله بىر دۆيۆش لردن تۆرك خالقلارى باشى اوجا چىخمىش. ذىكر اولونمالى دىر، بو دۆيۆش لىر بۆتۆن ساحەلردە باش وئرمىش و اۆ ساحەلرىن بىرى دە، بۇغا اولان مئيدانلار، يعنى ھەر خالقيىن اساطىرلىر مجموعەسى، اۆ خالقيىن دۆنيا گۆرۆشۆ حىساب اولونور و بو دۆنيا گۆرۆشۆ، اۆستۆن بىچىم قورولوش اولدوغونا گۆرە دىل، ادبىيات، موسيقى، صنعت ... و سايىرە اۆ مجموعەدن آسىلى اولور. دىمك اولار: دىل، صنعت (ھۆنر)، موسيقى نىن اىلك صورتلىرى، اساطىرلىرىن بىچىملىرىن دىن يارائىر و سۆنرا اولنارلىرىن، بۇى، بوخونو، و كۆكلىرى اولور.

ذكر اولونان اساطىرلىرىن بىزىم كۆلتۆردە، مۆختلىف بىنانلار، حال حاضىردا، مۆوجود اولاراق ياشايىرلار.

- ۱- بىرىنجى و ان اسكى بىنان: آشىقلار رىوايتى «اصلى و كرم- آشىق قىرىب» انىمىستى بىنان.
- ۲- اىكىنجى بىنان: «اوغوز نامە و كىتاب ددە قورقود» تۆتمىستى بىنان.
- ۳- اۆچۆنچۆ: «موسىقيانى بىنان» (ىك گاه- دو گاه- سه گاه- چارگاه).
- ۴- دۆردۆنچۆ بىنان: «اوتستا و اونا ياخىن متىلر» مىثلن، بندەشەن (Bundahisn) و قاتلار.
- ۵- بىشىنجى بىنان: «طبعى سىمبوللار بىنانى»، [دۆرد فصىل- ياز، ئاي، پايىز، قىش] و خود اىل بۇلگۆسۆ، آى بۇلگۆسۆ، ھفتە بۇلگۆسۆ، و گۆن بۇلگۆسۆ.
- ۶- آلتىنجى بىنان: «ناغىللار- افسانەلر» مىثلن مىلك ممد، و مىلك جۆمشۆد.
- ۷- بۆللورلانمىش مۆجسم و مۆتحرىك شئەر و آيىن، اۆيون مراسىملىرىنن اىفا و سىلەسى رقص لىرىمىز.

مجموعە-ى- اساطىرلىرى، قىساجا: بئله دىمك اولار:

دۆنيايىن يارائىشى و داوامى ۱۲۰۰۰ اىلدە اولموش. اۆن اىكى مىن اىل بىر كامىل يارائىش و داوام دۆرۆ حىساب اولونور و ھامان اساسدا اۆن اىكى سايى، بىر كامىل عدد سايىلىر و بو كامىللىك ئوناندا، فلسفە سىستىملىرىندە، «مادەالمواد» مۆباحىثەلىرى آراينا گلنەدك، چىشىدلى «كىمال»-ئىندا باقى قالىر.

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

هر دۆر يىنى اۇن ايكى مين ايل باشا چاتاندىن سۇنرا ايكى ائحتىمال گۇرۇنۇر. بىرىنجى ائحتىمال بوندىن عىبارتدیر كى: كاینات و نهكى اۇندا وار آلت - اۆست اولسون. بئله بىر ائحتىمال بۆتۇن سۇنتلر، آئینلرله، تصدیق اولونور. بو اۇ دئمكدیر كى، دۆر قورتاراندىن سۇنرا، كاینات آلت - اۆست اولما، «دۇنرگه نۇقطة» سىندن كئچیر. ايكىنجى ائحتىمال بوندىن عىبارتدیر كى، هئچ بر حادىشه باش وئرمه سین، بئله بىر وئعتده دئیلیر، دۆر آرتئق باشا چاتما اۇزهرىنده دیر.

۱۲۰۰۰ ایل مۆختلیف اۇزهل لیکلرله بۇلۇنۇر:

- بىرىنجى اولاراق، مين ایل لیکلره (هزاره لر). بئله اولورسا، بىر ایل بىر كامیل دۇورۇن سىمبولو، هر آى بىر هزاره نین سىمبولو و ائله جه ده هر ایلین باشا چاتماسى، دۇورۇن باشا چاتماسىنین مۆهۆم كئچیدلرینی اۇزۇ ایله داشئیئر. بىر ایل، یعنی اۇن ايكى اوتوز گۇنلۇك آى تاماملاندىن، ایتیدائى اىجتىماعلار آلت - اۆست اولما «دۇنرگه نۇقطة» سینه یاخىن لاشما مراسیم لرینی باشلائیئرلار. اینسانلار اسكى چاغلاردا، اۇ زامان كى، شىكار، اۇچولوق پروسئسى باشلانمايئب، مئوه لردن، كوك لردن فايدالانان چاغدا، زومار مئوه لرى، بادام، جویز، كىشمیش دن عىبارت ايمیش. آلت - اۆست اولما چاغئندا، داها زومار لازیم گۇرۇنمور و نهكى زومار مئوه لرى وار آرايا گلیر «چرشنبه ئمیشى» ئیئیلیر و كایناتئین سۇن چاغلارنى اولدوقدا، عادى یاشائئش قانونلارنى كنارا قۇيولور و نهايت ده، سۇن چاغلارا حاضئرئق گۇرۇنۇر. ائله همین اىستىقامتده ایلین قورتارماسى، دۇورۇن قورتارماسیله برابر سائیئلیر و نۇروز گۇنۇ چاتئر. نۇروز گۇنلرىنده تخریب ائحتىمالى، آخیر چارشنبه دن آرتئق اولور. و اونا گۇره، ساغلام ئیق لارا، شن لیک اولونور و گۇرۇش لر بو سببه باشلانئر كى، قونشو كۇهۇل، ماغارلارئین ساغلام لیغئندان خبردارئق اولسون. بو كئچید نۇقطة سى هله قطعی كئچید نۇقطة سى سائیئلیر. ایلین اۇن ايكى ایلک گۇنۇ، هامان اۇن ايكى مين ایل سىمبولو سائیئلیر. ایلین اۇن ايكى ایلک گۇنۇ قورتاران چاغدا، كایناتئین آلت - اۆست اولما ايمكانى فۇوق - العاده چوخالئر. ائله همین بو سببه گۇره، «سيزده» اولان چاغدا، دام آلتئندا یاشائئلیر كى، اولدوقجا صدمه اولماسئین و حاضئرئق گۇرۇنۇر، گۇئ گۇئیدیلیر كى، اگر تخریب آرايا گلسه «كۇهنه اولگۇ» (Archdype) كیمی، كایناتئی باشدان قورما، ايمكانى الله اولسون. بیزیم مۇوجود مراسیملرده، گۇنده لیکلرده، گۇرۇن موقوله لر (كاتیقۇرئالار)، ئیرلى و دیرلى دیرلر.

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

–ايكىنجى اولاراق دۇرد حىصه يه بۇلۇنۇر هر حىصه نى اوچ مین ایل قده زامان احاطه ائدير، و هر حىصه «گاہ، گات، گاس» آدلانىئر: بيرىنجى گاہ، ايكىنجى گاہ، اوچونجو گاہ، دۇردونجو گاہ. گاهلار اساسىندا، بو اساطيرلرین، كۆل حادىثه لرى و مین ایل لر اساسىندا بير نئچه جۆزوى حادىثه لرى الده وار. بيرىنجى گاهدا، يارانئش مینوى (روحانى) دئير. بندهشن ده بئله دئيلير، [بو يارانئش لمس اولونمايان، فيكيرسيز، حرکت سيزدير]. مۆختليف منبع لره گۆره، هر شئى دن اول، زروان، بۇلۇنمه مېش زمان، نورلا بيرگه مۇوجودلار دئيرلار. زروان ايسته ئير كى، ائولادى اولسون. يازئليب: [زروان دا ئانىيان زۆمۆمه ائله دى]. ان ايلكىن يارانئش بو اساطيرلره گۆره كلمه دير. او مۇباحىثه لر كى، بو مقوله (كاتيقورئا) واسيطه سيله مئيدانا گلير، بعضن اساس آتريبوتوندان (محميليندن) خاريج حالدا بحث اولونور. مثلن: «قوته» دئير: [ايلكىن يارانئش عمل دير]. بئله بير بحث مۆجررد بحث اولاييلر. زروانىئن ايسته دىينه گۆره اهورا مزدا و شوبهه سينه گۆره، اهرىمن يارانئر. ايكى اولكه مۇوجود اولور – «ايشيق اولكه سى» اهورامزدا واسيطه سيله، «قارانئيق اولكه سى» اهرىمن توستۇطى ايله. بئله ليكله ايكىنجى گاه باشلائير: ايلك يارانئش ايشيق اولكه سينده، مۆقددس اينه ك و ايلك اينسانى احاطه ائدير. بو يارانئش، اصلى – كرم ده ان گۆزل صورتده ساخالنئيب. بير قئيزئل (قئيرمئزى) آلمانئين يارئسى «اصلى»، يارئسى «كرم» دير. بو اويزاز اوؤو «وحدت – ي ووجود» (Pantheism) ون عالى صورتده تعريفى سائئيلئر و ايندىكى وحدت – ي ووجود فلسفه مكتبى نين بير چوخ قضايالارئى اوندا ايضاح ائتمك مۇمكۆن اولور. فى – الجملة، ماهييت، ووجود (وارئيق)، ماهييت و ووجود فرقلىرى ... بير آلمانا ايكى ووجودا چئوريلمه سى وحدت – ي ووجودون عالى ايئباتى سائئيلئر. وحدت – ي ووجود سؤنرالار بير كاميل فلسفه مكتبينه چئوريلير و بو مكتبه هر كاراكتئرین تكامول يولو، اوز آتريبوتوندا (محميلينده) روشد و كۆل – ي ووجوددا فنا اولماسى سائئيلئر بو قئيزئل آلمانا، اوؤو ايله بير آيرى فلسفه مكتبى ده داشئيلئر. «وحدت – ي ووجود» فلسفه مكتبى. (monism) وحدت – ي مۇوجود مكتبى سؤنرالار وحدت – ي ووجود مكتبى له، اوؤو به اوز دا ئانىئر. و بو ايكى مكتبين اساس فرقلىرى نين بيرى تكامول يولوندان عيبارت دير. وحدت – ي مۇوجود مكتبى نده تكامول يولو بئله اولور: هر خاراكتئر اوز آتريبوتوندا، او قده كاميل لشه بيلركى اوؤو ووجود پائلايان اولسون. مئثال اوچون همين «قئيزئل آلمانا» نى دئمك اولار.

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

ئىلە ھىمىن بو تفكۆر «داس، قانا، دورنا، مئشە، آغاچ...» و سايرە نىن دائىشماغىن اىضاح ائدير و بۇيۆك - بۇيۆك فلسفە مکتب لىنە، مثلن حوروفىيە... و بۇيۆك فيكىر حرکت لىنە، مثلن نىسىمى، حلاج... و سايرىلرە چئورلىير. بو قىزىل آلما قىيىەسى، چوخ سونرالار يوناندا اساطيردە رول داشىيىر و «ھىسپرىد» ين قىزىل «مئتال» آلمالارينا چئورلىير. ھىمىن آلمالار، بىزىم اساطيردە اولان كىمى، حىيات و تانرى ئىق وئرنە دىرلر.

اىلكىن وئجودلار مۇوجود اولاندان سونرا، آلتى كۆك يارانىر. اوغوزنامەدە دئىيلىر: [گۆن، آى، اولدوز، گۆى، يئر، دنيز] اوغوزون ائولادلار دىلار. بو يارانىش و اونون ترتىبى سىنەدن - سىنەيە، زامانىن لايىرتىنىدن كئچمىش و او قەدەر بوللورلانمىش كى، اونون واسىطەسىلە اوستانى تصحيح ائتمك اولار. بندھشەن دە بو يارانىش مۇوضوسو و ترتىبى بئلە دئىيلىر: [مادى يارانىش لاردان اىلكىن گۆى، سونرا سو، اوچونجو يئر، دوردونجو بيتكى، بئشىنجى قوئون، آلتىنجى مردوم]... گورونوركى، اوغوزنامەدە اولان رىوايت كۆلتور مۇداويمتلىسى واسىطەسىلە، مۇقدەس كىتاب لاردان ارتىق قورونوب و ساخالنىب. علاوہ دئمك اولار، ايجماع لار ين عئىنى شرايطلرى اولاردا، عكس اولونور. اوغوزنامەدە اولان آلتى كۆك برابر دىرە مالىك اولان كاتىقورنالاردان عىبارت دىرلر. آما بندھشەن دە ذىكر اولونان رىوايت بيتكى يا قوئون يارانىشى، «گونش يا آى» ين يارانىشى نىن يئرەنە اوتوروب. بو دىشمەلر، تغيىرلر، بىزە دئىركى اوستا و اونا ياخىن متن لىر ين تفكۆر، زامانجا بىزىم اساطيرلرلە، مالدارلىق، اكىن چىلىك آراينا گلنەدك، آراسى اولوب دور. آلتى كۆك «گۆن، آى، اولدوز، گۆى، يئر، دنيز» ياراناندان سونرا، عشق كاتىقورناسى، آراينا گلير و عدالتن پائىلانىر. آلتى كۆك دن ھىچ بىرىسى او جوملە دن گۆى، داغ، عشقە قابىل و لايىق گورونمورلر، يالنىز اىلك اينسان عشقە لايىق گورونور. تىكجە بو تىكىدە «حافظ» ين شعرىنى [آسمان، بار امانت نتوانست كشىد]. تاويل ائتمك اولار.

اىلك اينسان عشقە لايىق اولماقلا، بوتون عشقەن آسئىل اولان كاتىقورنالار، قلبى دركلر، عىرفان، اخلاق... و سايرە مۇباحىشەلر آراينا گلير و بو اوبرازلار ين (مفهوملار ين) گوندەلىكلرى ايندىدە بىر چوخ كۆلتورلردە، اوزونە يئر توتور. آلتى كۆك و اىلك اينسان تانرىلار مجمعىنى، تشكيل ائدىرلر و بو مجمع ھفتە بولگوسوندە و گونلر ين آدىندا قىبارىق شكىلدە اوزە چىخىر او جوملە دن:

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

–ىنگىلىسجە، گۈنش گۈنۈ Sunday ، آى گۈنۈ Monday ، اولدوز گۈنۈ Saturday ، ايلدئيرئيم ۋ گۈئ گۈنۈ Thursday و Wednesday يارانئيش لا ايلگى لى دير .
– فرانسئزجا: آى گۈنۈ Jundi ، سو گۈنۈ Mardi ، اولدوز گۈنۈ Mercredi يارانئيش لا ايلگى لى (JEUDI).

–آلمانجا: گۈنش گۈنۈ Sonntag ، آى گۈنۈ Montag ، ايلدئيرئيم ۋ گۈئ گۈنۈ Donnerstag ، يارانئيش لا ايلگى لى Freitag . بئله بيان لار ، اساطير لرين قۇدرتلى حرکت لرين دۇنيا اۇزەرينده اۇزۇ ايله داشئير ۋ بيزيم مۇختلئف آئين سۇنت لرده ، مثلن نۇروز ، سيزده ، ايل بۇلگۈسۈ ، آى بۇلگۈسۈ ، آى بۇلگۈسۈ ، فصيل بۇلگۈسۈ ، هفته بۇلگۈسۈ ، تکرار اولمالارئ ، بو نظريەنى كى : [ايجماع لارئن رۇشد مرحلە سينده ، موعئن مرحلە لرده ، موعئن اساطير لر يارانار*] تنفيد ائدير ۋ بيزه دئيركى ، بو اساطير لر دۇنيانئن ايلک تمدۈن ۋ تفكۇر اوجاغئندا يارانئيب ۋ يائئئيب . بو مۇدعائئ عئلمى مۇباحئشە لره تصديق ائدير . «تۇين بى» اۇز «تمدۈن تاريخى» آدلى كيتابئندا قئيد ائدير كى ، [ايلكىن سودان باش قۇوزايان قاره ، آسئيا قاره سيندن عيبارت دير . اۇ زامان آروپا ، عربىستان ، هئند ، ۋ هئندوچين آسئيا قاره سينين يارئم آدالارئندان تانئئيردى] . ايكىنجى گاهين سۇنۇندا خئيرلى بيتگى لر ۋ خئيرلى حئوان لار عالمى يارانئيب ۋ ئر اۇزۇ بئھئشته چئورئيب ، قورد قوزو بيرگه ، بير گۇزە دن سو ايچيرلر .

اۇچۇنچۇ گاه باشلانئير . قارانئئق اۇلكەسى ، ائشئق اۇلكە سينين علئئھينه هۇجوما كئچير . ئئددىنجى مين ايل لئمين ايلک چاغلارئندا ائشئق اۇلكەسى ، اهرىمن سۇلطە سينين آلتئندا اولور . بو ئئددىنجى مين ايل لئک مۇختلئف اۇبرازلارلا (مفهوم لارلا) ، اۇ جۇملە دن باياتئ لارئن ئئددى هئجالئ اۇلماسيله ، شىكستە لرله بو مضمونلار ، «باغلاردا خزەل آغلار» بيان اولوب . نھايت دۇققوزونجو مين ايل لئمين ايلک چاغلارئندا اهرىمن قادير اولور اينسان ۋ مۇقددس اينهئى اولدۇرسۇن . بو اولۇمدن ، اساطير لره ، داستان لاردا مۇختلئف ريوائت لر وار . اصلئ – كرم داستانئ ئين اساسئندا ، ايلک اينسان عئشقە مالئک اولدوغونا گۇره ، هم ده صئانت وظيفە سين داشئماغا گۇره مۇقددس اينك دن اول ، اهرىمن لينده

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

ھىلاک اۋلور. اۋندان سۇنرا، مۆقدىس اينك اۋلور. بو بېچىمدە مۇرفۇلوۋى مۇقائىسەدە شۇكىسپىئىر رۇمۇ- ژوليت پىئىسى، اصلى- كرم رىۋايىتى نىن، بو گۆنكۆۋ بىئانى اۋلور. بوندىن علاوه اصلى- كرم رىۋايىتىدە، كرمين ۋە اصلى نىن يانماغى نىن صراحتى ۋار ۋە ارتىق يانئىق كرم ھاۋاسى، آشىق لار دىلىندە اىلك انسانىن يارانئىشى ۋە حىياتى نىن داۋامى تىزى نى داشىئىئىر.

اىكىنجى اۋلاراق اۋىستا رىۋايىتى بو اۋلۇمدن: اۋىستادا دىئىلىر: [اھرىمن اىلك نۇۋبەدە مۆقدىس اينىنى اۋلدورمە يە قادىر اۋلور]. اساطىرلرلە، مۇتىو مۇقائىسەسىندە، لىئىلى- مجنون رىۋايىتى بو اساطىرلرلر بىر بىئانى سايئىئىر. لىئىلى- مجنون داستانىندا رمزىلر آچىلاندىن سۇنرا، مەكتەبە عشقىن مجنونائىتىشمەسى- نھايت مجنونون ۋەۋحوش اىچىندە اۋلماسى، اىكىنجى گاهدا يارانان اىجماعى، اۋچۇنجۇ گاهدا تىۋىر ائدىر.

بىرىنجى رىۋايىتىدە اىلك انسان، اۋلۇمۇ عرفەسىندە، جەننم درۋازەسىنىن اۋنۇندە، قادىر اۋلور اۋز نىلىنى قۇرويان تۇخومونو بوراخسىن- بئله بىر بېچىمدە، بو تۇخومون بىجرن قالماسى، آنا يىئىر قوجاغىندا بىر قابا آغاج طلب ائدىر. بو تىركىب مۆقدىس آغاجلارنىن كۆكۆ ۋە ائله جە دە آغاجدان يارانان اىنسانلارنىن اساسى گۇرۇنۇر ۋە بو تۇخومون اىنسانا چىۋرىلمەسى اۋزۇ، قۇقنوس، سىمندىر، فۇنىكس... آدلانان قوشلارنىن اساطىرلرلر اۋزۇ اىلە داشىئىئىر.

اۋچۇنجۇ گاهىن سۇنۇندا، ايشىق اۋلكەسىندىن بىر نىچە تۇخوم، ۋە آلتى كۆك ۋە بىر تىك خاراكىئىر «قورد» باقى قالىر. دۇردۇنۇچۇ گاه باشلانئىر. ھەر ۋاخىت ددە قۇرقود كىتائىنىن درىسدىن نۇسخەسىنى سۇنرا علاوه اۋلونان حىصەلردن آرئىدىب، آرايىق، كىتاب-ى ددە قۇرقود، قوردلار رب النۇۋۋونون، تانرىلار مەجمىئە گۇزارىشى سايئىلاچاق ۋە بو راپۇردا، ايشىق اۋلكەسىنىن جۇزۋى- جۇزۋى حادىئەلرلى، دۇردۇنۇچۇ گاهدا تانرىلار مەجمىئە تىقىم اۋلونور. دۇردۇنۇچۇ گاهىن ان مۇھۇم حادىئەلرلرلر اۋلان، سالورون خانمانى تىن ياغمالانماسىدئىر. بو يىغمادا اھرىمن سىركدەلرلى قادىر اۋلور گۇنشى، اۋرۇزۇ (اىنك رب-ۋە النۇۋۋۇ)، سالورون اناسى دۋە رب-ۋە النۇۋۋۇ ۋە قادىئىنىنى، اۋۋە رب-ۋە النۇۋۋۇ، اسىر توتوب آپارسىن. سالور، بىر داغجا آغ آتىن، كى سۇنرالار آذرگىشنىب آتشىكدەسى اۋنون آدئىنا بىنا اۋلونور، يەنى اۋز مەركىبى «بگىل» يىن قانادئىنا مىنمىكلە حادىئە يىئىر چاتئىر. خود بو تىركىب، سۇنرالار، قانادلى آتالارنىن كۆكۆ اۋلور ۋە اىكى خاراكىئىر بىر خاراكىئىرە چىۋرىلمەكلە، باقى قالىر. سالور

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

اۋز آناسى ۋە قاديئىنى ايسارتدن قورتارىب ۋە گۆنشله اۋروز، ۱۶ ايل ايسارتده قالئىرلار. ۱۶ ايلدن سۇنرا، اۋروز اينكلر رب-ۋ-النؤۋ، «سالورون اينه ىى» گۆنشىن ياردىمى ايله ايسارتدن قاچىر ۋە سۇنرا قايئىدىر، بىر قارا ۋە حشى اينكله مۇباريزه ائدىر، قلبه چاچىر، گۆنشى ايسارتدن قورتارىر اۋزۋ ايله حمل ائدىر ۋە سالورون ياردىمى ايله محلىنده نصب ائدىر. خود بو كىچىك ائپىزۋد (حادىشه)، مېتراسمىن كۆل-ى مضمونونو اۋزۋ ايله داشئىئىر ۋە سارى گلىن رقصى، گۆنشىن آزاد اولماسئىندان اول آينى مراسىم كئچرىمك اۋبرازلارنى هم فيقورجاسئىنا ۋە هم مضمونجاسئىنا، اۋزۋ ايله ساخلائىر.

ايكىنجى مۆھۆم حادىشه دۇردۆنجۆ گاهدا، دۇردۆنجۆ گاهئىن ايلك اينسانى ۋە اۋنون ضيدلىنىن، ايجماعا آياق باسماسى دىر. بو اينسان جهنم دروازه سىنده ئىره تۆكۆلن تۇخومدان بىر بىتگى شكىلنده، بوداق اۋستۆنده، اسلان ۋە اسىطه سىله دايه لىك اولونوب ۋە ايجماعا آياق باسماقلا اۋز ضيدلىنىنى اۋزۋ ايله گئىرىب. اساطيرىمىزىن فلسفه بىچىملىرىنه گۆره هر خاراكتىر اۋز ضيدلىنىنى ارادان قالدىرمايئىنجا آدلىم حىيات ۋە رهبرىك حاققى، اۋندان ساقىطدىر. بوسات تپه گۆزۋ اۋلدۆرمك له آهورامزدا امرى ايله، ايجمانى حصار مرحله سىندن كئچىرىر: آهورامزدا امر وئىر كى: [بىر ۋر دۆزلىت، اۋندا مۆۋجود اولان تۇخوملارنى بىر سۆيۇقدان ۋە بىر ده اهرىمن ھۆجوموندا قورۇ]- بو ۋر دۆزلىنىر ۋە اهرىمن ھۆجومو، دفع اولونور بو اىستك موسىقائى بياندا چاھارگاهئىن حصار بۆلگۆسۆندە ايكى حىصه ده- مۆآلىف ۋە غرّه ده (مۆآلىف- اولفتدن- تۇخوملارنى سۆيۇقدان قوروماق ۋە غرّه اهرىمن ھۆجومونو، دفع ائتمك دئمك دىر) ساخلائىر، اۋندان سۇنرا سۇنونجو صف-آرائىقلا، ايشىق اولكەسى فتح ائدىر منصورىه باشلائىر. اولۇلر دىر يىلرلر.

بو اساطىرىن، بىر ئىچە بىنائىنا، قىساجا گۆز دولاندىرماق لازىم گۆرۆنۆر.

۱- بىرىنجى بيان: «اصلى - كرم»، «آشئىق قرىب»- بو بيان انىمىستى بيان اولاراق، ايلك اينسانىن اهرىمن اينده يانماسئىنى «ياتئىق كرم» له ساخلائىب ۋە آرتئىق انىمالىستى «Animalism» مۇباحىشه لرى داشئىماغئىنا گۆره، ان اسكى دۆنيا گۆرۆشۆ ۋە تۆتمىستى دۆنيا گۆرۆشلىرىدىن ايلكىن گۆرۆنۆر.

۲- ايكىنجى بيان: «اوغوزنامه»، «كىتاب دده قورقود»- تۆتمىستى دۆنيا گۆرۆشۆ.

۳- اۋچۆنجۆ بيان: موسىقائى - مۇغامات بيانى:

ائل دیلی وادبیاتی ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

الیف- یک گاهدا، عشیران ایجراسیله ایکی اولکه (ایشیق اولکهسی و قارانلیق اولکهسی)-نین یارانماسینی بیزه دانیشیر.

ب- دوگاه: روح-والارواح، بایات-ی تۆرک، زمین-ی خارا، ماؤرا-ؤ-النهر ایجراسیله بیزه روح-والارواح، مۆقددس اینک و هرزادین اصلی؛ و بایات، تانری آدی اولماقلا، ایلك اینسان؛ زمین-ی خارا، یئر یارانیشی؛ ماؤرا-ؤ-النهر، دنیز یارانیشی نئی بیان ائدیر.

ج- سه گاه: مویه، مانند-ی مۆخالیف (اهریمن رولو)، مۆبرقه، عاشیق کۆش [مۆبرقه، برق و ایلدیریم دئمکدیر]، بو ایکی حیصه «ایلك عاشیق»-ین یانماق اساطیرینی داشیییر و موغامدا یانیق کرم موعادیلی دیر.

د- چاهارگاه: بسته نیگار، حصار (مؤالیف- غره)، منصوریه ایله، بیر کامیل بیان حساب اولونور. بیز بو بیانلاری قیساجا، آرایا چکیب و آیری بیانلاردان گۆز اؤرتمکله، دینله یجی نین واختینی چوخ توتمایب، قیساجا یئر اؤزۆنده، بو دؤنیا گۆرۆشۆندن آسئلی اولان کاتیقوریا لاری، دیگر ائتمه لی ییک.

۱- ایل بؤلگۆسۆ، ایلی اؤن ایکی آیا بۆلمک و اؤن ایکی کۆکۆنده سایی سیستمی، کی دؤنیادا سۆمئرلر آدینی داشیییر.

۲- نۆروز، سیزده و اوندان آسئلی اولان «اؤن اۆچ»، سعد و نحس لی یی. نحس لی یی معلوم و نایلمیشدیر. سعدلیک کاتیقوریا سئنا میثال:

اؤن اۆچ سایی، اؤن ایکی دهن اؤستۆن اولماغا گۆره، تانری لارا منسوب اولور و سهندین زیروه سی اؤن اۆچ دیش آدی ایله، ایندیده مۆقددس سایی لیر و اونا نذیر نییاز آپاری لیر.

۳- دؤرد فصیل یاز یک گاه (گۆل یارانیشی، مینوی یارانیشی). یای، دوگاه، (گۆلۆن مئوه یه چئوزیلمه سی، ماددی یارانیشی). پاییز، سه گاه (باغلارین خزه ل اولماسی)، قئیش، چارگاه (سۆیو غون سینماسی ایله فتح و منصوریه باشلانیر).

۴- موغامات، شرق خالق لارینین آراسیندا گنیش یاییلان اؤبراز.

۵- هفته بؤلگۆسۆ، خوصوصیله گۆنلرین آدی.

۶- قوقنوس، سمندر،... و مۆقددس آعاجلارین کۆکۆ.

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

۷- آسلان، قورد، سيمورغ، گوئيرچين،... و سائيره توسوطى ايله دائه ليك اولونان قهرمانلار كاتيقورياسى.

۸- ميترايسم، شامانيزم، زرتوشتى ليك، مانى مذهب ليك بيجيم لرى.

۹- يونان اساطيرى نين خالق لار ئينىن خوصوصيله، ايلئاد و اوديسه ده گلن اساطيرين بيجيم لرى. بئله اولورسا، تورك خالق لار ئينىن گنجينه سينده، نهلر واردئر، بيلمه سى زمان طلب اندير. آمما نه قدهر ايل بولگوسو، آى بولگوسو، فصيل بولگوسو، هفته بولگوسو دؤنيادا يامسئيلانئر، دؤنيا بيزله بيرگه چئرپئنئر و دؤيؤنؤر.

مين ياشائين، ساغ اولون.

قائتاغی

میر علی سید سلامت

«اورال - آلتای قوم لرین ایسه **sumer , sumbur , sumur** آدلی، داغلاری واددیر کی، زیروہ سینده، دان اولدوزو سانجیلئیب.» (میرچا الیاده، تاریخ ادیان ص ۱۰۶) اهر - کلیر یولوندا و ائلجه ده زنوز، هنده ویرینده سامبران آدلی داغ واد کی، اسکی چاغلاردا، ایلک اینسانلارین دوشوندویونه گوهر، بوداغلارین زیروہ سینه چاتماقلا، دان اولدوزوندا کچرکن (کی یانماقلا بیرگه اولور) تانرین لار مجمعینه چاتماق مومکون اولور. بئله مراسیمی، قایتاغی رقصینده گوهرمک اولار.

- باشلانیش، یولا دوشوب آختارماقلا اولور.

- طلب، یولو تانیماقلا باشلانیر - چائیشمالار گوستریلیر.

- زیروہ یه یاناشی، ائموسیون، حرکتلر، قاباریق شکلیده گورونور.

- زیروہ یه چاتماق، سئوینجله گوستریلیر.

- دان اولدوزونا یاناشما، یانما، رقصده وئریلیر.

اوندان سونرا، مراسیم کچیرن، تانریلار مجمعینده دایانئیب.

سارى گلىن

مىر على سىد سلامت

سارى گلىن اۆيۈنۈ، ان اسكى آيىن، اۆيۈن مەراسىم لىردىن بىرى سايئىلىرى. سالور قازانىن خانمانى نىن يىغمالانما، بويوندا دىئىلىرى.

«شوكلى مىلكىن قوشونو، دون بوجاغىندان قازان بگىن اوردوسونا گلىدى- آلتون بان ائولرىن كافرلر چاپدىلار،... بويو اوزون بورلا خاتون اسير گئىدى. قازان بگىن قارىجىق اولموش اناسى قره دوه بويوندا آسئلى گئىدى، خان قازانىن اولو اوزوز بگ، بويىنو باغلى گئىدى.» (كىتاب دده قورقود «فرزانه»).

آلتون بان ائولر، ايشىق اولكەسىنىن «گۆنش» يىدن عىبارتدېر، كى مىلك شوكلى يىندە اسير گئىدى. بو ايسارت اوزوز (اىنك رىب-و-النوو) ايله بىرگە ۱۶ ايل قدهرى، زامان اپارىر. اون آلتى ايلدىن سوئرا، اوزوز، گۆنش (يا سلجان خاتون- كى اسير دوشموش گۆنش دن عىبارتدېر و مىلك شوكلى نىن قىزى آدلانىر) ياردىمى ايله، دوستاقدان قاچىر و دوباره قايئىدىب بىر قارا وحشى اينكلە موبارىزه يە داخىل اولماقلا و قىلە چالماقلا، گۆنشى ايسارتدن آزاد ائىدىب، اوز بويىنولارى اوستە حمل ائىدىب، قازان بگىن ياردىمى ايله محليندە نصب ائىدىر.

سارى گلىن رقىسى، اوزوزون، قارا وحشى اينكلە موبارىزه يە داخىل اولماقدان اونجه بو موبارىزه نى عزيزلە مك آيىن، مەراسىم ايفاسى دىر. فىقورجا، بىر قول باغلى، بىر قول آچىق، گوز گۆنشده- «طلب»، «تمنا»، «شىئىدالىق»... ان يوكسك درجه ده، گۆستىرلىر. او كس كى موبارىزه يە داخىل اولوب، اورە كدىن، گۆنشە، ايشىغا، عاشىق دىر و بو عشق عولويىت، باشى اوجالىق، عدالت و دوئىانى ايشىق طرفىنە چاغىرماغا، دوغرو اولور. دىمەلى، sari، گۆنش دىر. دىمك، سارى گلىن گۆنشىن اهرىمن يىندن آزاد اولما مەراسىمى- آيىنى سايئىلىرى.

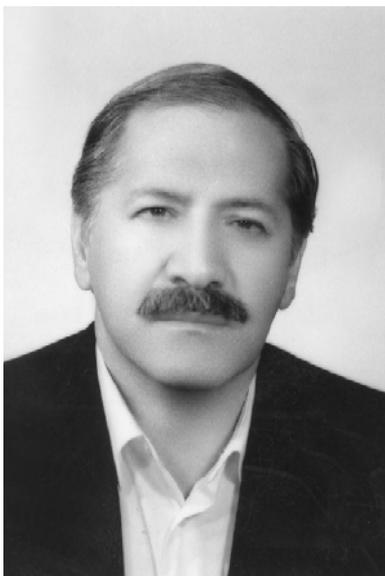
باکیء دا اولوس لار آراسیء فولکلور کونفرانسیء

آذربایجان میلی عئلر آکادئمییاسیء فولکلور اینستوتوتو، آشیق شمشیرین ۱۱۰ ایلییینه حصر اولموش اولوس لار آراسیء فولکلور کونفرانسیء قورموشدو. بو کونفرانس ۲۳-۲۲ آبان گونلری (۱۳-۱۴ نوامبر) باکیء ایچری شهر، میلی اینسکلوپئدیا بیناسیء سالونوندا ایران، آذربایجان، تورکیه دن گلیمش عالیمرین قاتیلماسیء ایله قورولموش، ایکی گونلۆک چائیشماسینا باشلامیشدی. کونفرانسدا عومومیئتله فولکلور، خوصوصی ایله آذربایجان فولکلورو، آشیق شعری- صنعتی حاقدا عئلمی مقاله لر اوخونوب، موباحیثه لر اورتایا قویولموشدو، بئله عئلمی- تحقیقی ایش لرین گله جکده ده داوام ائده جه ئی وعده سی ایله کونفرانس ایکی گون اوغورلو چائیشماقدان سونرا باشا چاتمیشدی.

اولکه میزدن بو کونفرانسا ابراهیم رفرف، بهروز ایمانی، اسماعیل هادی قاتیلمیشدی، تأسوفله باشقا دعوتلی لره ندنسه قاتیلمایمکنی اولای بیللمه میشدی. آدی چکیلن عالیمرین مقاله لری باشقا قاتیلانلارین دیققتینی چکمیش، اولکه میز آدینا اوغورلو اولموشدو. کونفرانس دا «اٹل دیلی و ادبیاتی» چائیشمالاریندان آد گنتمیش، تقدیر اولونموشدو. بیز ایسه کونفرانسیء تشکیل ائده نلرین امکلرینی گوزل دیرلندیریب، گله جک ایشلری اوچون ده اوغورلار آرزولایثریق.

ضایعه نوشتاری در برخی از واژه‌های زبان ترکی

صمد چایلی

نویسنده مقاله ضمن بحث درباره قانون هماهنگی اصوات و تبدیلات حروف در زبان آذربایجانی و اشاره به برخی بیماری‌های زبانی، کلمات زیر را از دیدگاه خود تحلیل و بررسی نموده است.

۱- آذر

آذر به معنی آتش، کلمه‌ای است که ترکی آذربایجانی نمی‌باشد. زیرا حرف «ذ» در زبان ترکی وجود ندارد. این کلمه از دو کلمه (آز+ار^۱) تشکیل یافته است که به معنی مرد آز می‌باشد. «آز»ها طوائفی از ترک‌ها بودند که در منطقه آز سکونت داشتند^۲. این کلمه چنان که به صورت آذر نوشته

۱- آذربایجان خالقینین سوئی کؤکلرینی دوشونرکن. میر علی سیداوف.

۲- تورکون قیزیل کیتابی، رفیق اوزدک.

ائل دیلی وادبیاتی ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

شود، نه تنها از مفهوم اصلی به دور می‌ماند، بلکه کار محققین مربوطه را نیز با مشکل مواجه می‌سازد. کلماتی که مشابه این کلمه ترکی می‌باشند، عبارتند از: «خزر» (خز+ار)، «قجر» (قج+ار)، «ماجار» (ماج+ار) و ... واژه «آز» در کلمات آراز و آزقان نیز مشاهده می‌شود.

۲- ثمرخزان، ثمرین

با تذکر این که حرف «ث» در زبان ترکی وجود ندارد، بایستی دقت شود که هر کلمه‌ای از نوع کلمات ثمرخزان، ثمرین جزو لغات غیر ترکی هستند. ثمرخزان را به اشتباه به جای «زومارخار» که به معنی بسته آزوقه می‌باشد، بکار می‌گیرند و ثمرین را نیز بجای «سۆمه‌رین» قرار می‌دهند. طبیعی است که کلمات زومارخار و سۆمه‌رین که ریشه عربی ندارند نباید با حروف عربی نوشته شوند.

۳- اربطان - اربط

«ارباتان» که همان «آرباتان» می‌باشد، از واژه‌های ار+ باتان تشکیل یافته است. اربت نیز به همین ترتیب از واژه‌های آر+ بات تشکیل یافته است. کلمه ارباتان را به صورت آی‌باتان نیز مورد استفاده قرار می‌دهند که در این ترکیب آی یعنی ماه، که آن هم یکی از آفریننده‌های اساطیری خلقهای ترک‌زبان می‌باشد. در این کلمات واژه ار به مفهوم مرد بوده و باتماق نیز مفاهیمی مثل ناپدید شدن و غوطه‌ور شدن دارد.

۴- ممقان، میانه

بعضی از کلمات زبان آذربایجانی، با تعویض حروف صدادار ضخیم و نازک و جایگزینی آنها به جای همدیگر، دگرگون شده و معنی اصلی خود را گم می‌کنند. مثلاً واژه «ماماغان» اگر به صورت «ممقان» نوشته شود، متغیر می‌گردد. «ماماغان» در معنای اسطوره‌ای «خدابانوی ماما» می‌باشد. در صورتی که «ممه» در زبان ترکی به پستان گفته می‌شود. هرچند این دو کلمه در ارتباط با همدیگر می‌باشند، ولی با عدم رعایت اصول نوشتاری، مفهوم واژه مذکور دگرگون می‌گردد.

اٹل دیلی وادبیاتی ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

کلمه «مایانا» نیز به همین ترتیب و به اشتباه به صورت میانه نوشته شده و لغت را از محتوای مفهومی خالی می‌کند. «مای‌آنا^{۱۱}» که همان «مای‌مادر» می‌باشد که، نام یکی از خدایانهای اساطیری خلقهای ترک‌زبان می‌باشد. به نظر می‌رسد که واژه‌های «مامان» (نام روستایی در کنار رود قیزیل‌اؤزن) و «میانداب» و «میاب» در ارتباط با لغات بالا باشند.

۵ - مهران‌رود، حصار، سنگ محراب

با این توضیح که واژه «آن^{۱۱}» در زبان ترکی به مفهوم مکان می‌باشد، بایستی معنای مهران «جایگاه مهر» باشد. کلمه چای نیز که قسمت دوم ترکیب مهران‌چای می‌باشد، همان واژه رود در زبان فارسی است. این رودخانه از کوههای سهند سرچشمه گرفته و از داخل شهر تبریز به سوی دریاچه اورمو در جریان است. نام سنگ محراب که از سنگ‌های معروف و نزدیک قله کوه ساوالان می‌باشد، به احتمال زیاد در پیوند با مهر و آیین مهرپرستی به وجود آمده است.

در واژه حصار هم «ها» به «ح» و هم «س» به «ص» تبدیل شده و معنی واژه را دگرگون کرده است. «هاسار» که از ترکیب (هاس + ار) تشکیل یافته، یک واژه آذربایجانی است. صدای دیگر این کلمه لغت «آس» است که آن هم یکی دیگر از روستاهای آذربایجان می‌باشد. تبدیل حروف «س» و «ز» نیز از قواعد طبیعی زبان ترکی است. بدین صورت «آس» می‌تواند همان واژه «آز» باشد.

۶- گوغان، گرگان

واژه «گۆی‌قان» که به اشتباه گوغان و گاوغان نوشته می‌شود، به مفهوم آفریننده آسمان می‌باشد. «گ» دوم که در دو صورت نوشتاری مورد استفاده قرار گرفته، واژه را از مفهوم اصلی انداخته است. این تبدیل، یعنی عوض شدن جای حروف «گ» و «ق» در کلمه گرگان نیز اتفاق افتاده است. «قورقان» در زبان ترکی به مفهوم تپه و بلندی موجود در دشتی هموار است و در صورت دیگر و با صوتی دیگر، کلمه «قورقان» معنی آفریننده شراره و آتش به خود می‌گیرد. لکن، آنچه مسلم است این است که این واژه به کلمه گرگ که یک کلمه غیر ترکی است ارتباط پیدا نمی‌کند. سیلاب دوم این کلمات، همان «خان» می‌باشد که واژه خاقان نیز در ارتباط با آن است.

۳- قام شامان، میر علی سیداؤف، ترجمه صمد چایلی، ص: ۶۵.

۴- دده قورقود دؤنیاسی، آثار رضا، کوچورن: الله وئردی محمدی، ص: ۲۲.

۷- علویان، ال علمدار

غالب نویسندگان ناآشنا به زبان ترکی، حرف «ع» را به جای حروف «آ» و «ا» در زبان ترکی قرار می‌دهند. «علویان» یکی از نوع کلمات است که در آن بکارگیری ناصحیح حروف موجب بروز بیماری زبان گردیده است. نام اصلی این واژه که متعلق به روستایی در ماراغا «مراغه» می‌باشد، «آل‌ائی‌وان» است. «آل» به مفهوم خورشید و «وان» نیز به معنی استخر و دریاچه می‌باشد. «ائی» نیز صدایی است که در بعضی کلمات و در مناطق معینی به کار گرفته می‌شود. مثل گل‌ائی، وورائی که در منطقه قره‌داغ مورد استفاده قرار می‌گیرد.

همچنین واژه‌های ال‌علمدار (نام کوه) و علمدار (نام شهر) با استفاده از حرف «ع» دچار ضایعه زبانی می‌گردند. «ال‌اره‌نلر» و یا «ار‌اره‌نلر» که از نامهای معروف آذربایجان هستند، از واژه‌های ترکیبی می‌باشند. «آل» به معنی خورشید و «ال» نیز به معنی دست می‌باشد. اشاراتی که در بعضی از اسامی به پنجه دست گردیده است، به احتمال قوی یادآور آیین زروانیسم می‌باشد که در پیش مردمان قدیمی آذربایجان وجود داشته است. در این رابطه، بایستی گفته شود که در مناطق آذربایجان سنگهایی به نام «آلی‌داشی» و «الی‌داشی» وجود دارند. به نظر می‌رسد که نام این سنگها نیز متأثر از آیین زروان باشد.

۸- حسن‌آباد، حسن‌بیگلی

این واژه‌ها که بصورت‌های فوق نوشته می‌شود، در واقع از ریشه «اسن» مشتق شده و به احتمال زیاد «اسن‌نو» و «اسن‌بیگلی» شکل نوشتاری صحیح آنها می‌باشند. «اسن» به مفهوم سلامتی بوده و در صورتی که با صدای ضخیم «آ» شروع شود به شکل «آسان» در می‌آید که آفریننده و آویزان کننده آسمان می‌باشد. خود کلمه آسمان نیز که از مصدر آسماق (آویزان کردن) می‌باشد، با کلمه آسان در پیوند تنگاتنگ است. همچنین احتمال اینکه کلمات «حسن‌آباد» و «حسن‌بیگلی» منتسب به فردی به نام حسن باشد وجود دارد.

۹- در رابطه با کلماتی که در زبان ترکی از حرف «ص» استفاده می‌کنند، بایستی گفته شود که در غالب این واژه‌ها باید از حرف «س» استفاده کنند. زیرا در صورت عدم رعایت آن نیز ضایعه زبانی بروز می‌کند. وقتی کلمه آسلان (به معنی شیر) به صورت اصلان نوشته می‌شود، معنای کلمه نامعلوم

اٹل دیلی وادبیاتی ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

می گردد و یا زمانی که واژه سائین قالا به صورت صائین قلعه و یا شاهین دژ نوشته می شود باز هم مفهوم سائین (محترم) ناپدید می شود.

از این نوع واژه ها می توان به لغات زیر اشاره کرد: سام سام (صمصام)، سیغائیش (صغایش)، سوما (صومعه)، سومادیل (صومعه)، ماماسلی (ممدصلاح)، آسلان دوز (اصلان دوز).

۱۰- چراغ، قرمز، قرقر

در رابطه با چنین کلماتی، نکته ای که حائز اهمیت است، این است که حرف «ای» که یکی از مشخصه های زبان ترکی می باشد، در زبان فارسی وجود ندارد. بنابراین در موقع تلفظ و نوشتن حرف «ای» را با صدای «ا» عوض می کنند که این شیوه نگارش، در زبان ترکی مشکلاتی را به بار می آورد. سیلاب اول کلمه چیراق، واژه «چیر» می باشد که آن هم نام یکی از طوائف ترک زبانهاست. این واژه که در نام روستاهای «چیراقلی» و «چیر-چیر» نیز مشاهده می شود با تغییر شکل از مفهوم اصلی فاصله گرفته و واژه را از محتوا خالی می کند.

واژه «قیر» که هسته اصلی کلمات قیرمیز و قیرقیز می باشد، در صورتی که به صورت «قر» نوشته شود، معنای دگرگون شده ای به خود می گیرد... در واژه ترکیبی قیرقیز، «قیر» به معنی دشت و قیز نیز به مفهوم دختر و باکره است. در این صورت قیرقیز هم دشت بکر و دست نخورده می دهد. همچنین این واژه نام یکی از طوائف ترک زبان می باشد.

ناهماهنگی در گفتار و نوشتار واژه ها، نه تنها در لغاتی مثل چیراق، بلکه در کلماتی نظیر بیناب و ماراغا نیز باعث بیماری زبانی می گردد. بیناب (بین = برکت، بیناب = جای پربرکت) و ماراغا (ماراق = پرجاذبه) زمانی که به صورت بناب و مراغه نوشته می شوند، مفهوم خود را از دست می دهند.

جهت نشان دادن مقداری از این نوع واژه ها، به واژه های زیر نظر می افکنیم:

گفتار و نوشتار غلط در زبان ترکی	گفتار و نوشتار صحیح در زبان ترکی
سراب	ساراب
سراب به مفهوم جائی که بدون آب بوده ولی در آنجا آب دیده می شود و نیز سرآب نیز یعنی جای شروع آمدن آب.	(سار = جای محکم و مقاوم و آب = لاپ). در این صورت ساراب یعنی خیلی محکم و مقاوم. صورت دیگر این واژه در زبان

	ترکی «لاپسار» می باشد
کمانج (?)	گومانا «گوم آنا» به معنی مادر گوم، یکی از آفریننده‌های اساطیری خلقهای ترک‌زبان می باشد. «گومدورماق» نیز که به معنی گذاشتن مرده به داخل قبر است در ارتباط با همین ریشه می باشد.
امند (?)	امت / اممت «امت» نام تباری از ترک‌زبانهای قدیمی می باشد. در کتاب دده قورقود از این تبار نام برده می شود: «امت سوئونون آسلانی» ^{۱۳} .
میشاب (?)	میشو^{۱۴} «میشو» نام کوهی در داستان «گیلگمیش» می باشد.
کلاله (?)	کاللا^{۱۵} نام یکی از آفریننده‌های اساطیری در داستان گیلگمیش ائرکاللا می باشد.
پیرعلیلو معبد علیلو	پیرال پیرال به مفهوم معبدآل یا معبد خورشید می باشد.

۵- کتاب دده قورقود، به کوشش م.ع.فرزانه، ص: ۳۹.

۶- گیلگمیش، کهن‌ترین حماسه بشری. ترجمه دکتر داود منشی‌زاده، ص: ۱۸، ۱۹.

۷- همان.

ائل دیلی وادبیاتی ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

خطائی خطاکار	ختائی از واژه ختای که یکی از طوائف ترک‌زبانها می‌باشند.
خواجه	خوجا ^{۱۶} در ادبیات آذربایجان به مفهوم سوداگر و دادوستد کننده است.
پیام	یام یعنی استراحت‌گاه بین شهری
سردرود	سردری در پیوند با نام ساردور که از قلعه‌های قدیمی اطراف تبریز بود.

۸- دیوان اشعار خسته قاسیم. به کوشش حسین صیامی. ص: ۴۵. «گلن بزیرگان‌دیر، گندن خو‌جادیئر» (رفت و آمد کنندگان بازرگان و خو‌کجاها هستند)

معجزون معنوی خزینہ سیندہ، چکی و اولچو و احدلری

م. نقابی

باتمان: ۳ کیلو برابر چکی داشی.

بئیت: اهل-ی خیبره قویدولار قنطاره شاهی چکدیلر.

اللی باتمان اوستوخانی گلدی، یوز باتمان اتی (غ.م.ا.ص ۱۰۸)

باتمان: ۱۰ کیلو قارشیلغی چکی داشی.

بند: یاش- یاش کسب کتدیلر، سحر تئزدن شیستره گتدیلر.

یاش اودونو آما نجه ساتدیلار، باتمانینی بیر قیرانا، آغالار!

(غ.م. ۲ ص ۱۶۶)

باتمان چرهک: ۱۲/۵ کیلو برابر چکی داشی. باتمان مؤختلیف وزنلرده اولوب، تهراند ۳،

تبریزده ۵، گونئی ده ۱۰ کیلو برابر ایدی.

بئیت: گننه باتمان چرهک لیدیر داشی

گننه میزانه قول سالار لنگر. (ایلی ترهزی) (بهروز ص ۸۱)

پوط- پوت: بود (رو) ۱۶/۴۰۰ کیلو برابر اغیرلیق اولچوسو.

بئیت: گونده یوز سبب^{۱۷} چای آلا، مین پوط شکر.

تکیه لرده صرف ائده شام و سحر. (غ.م. ۱ ص ۱۶۸)

پونزا: پانزدهک ۶۲/۵ میثقال- ۳۱۲/۵ گیرم قارشیلغی اغیرلیق اولچوسو.

بئیت: پونزاسینی ساتیلار آلتی قیرانه قندین.

کیشمیشله دادی قاجمیش اول چای-ی دیلپسندین. (غ.س. ص ۲۸)

تبریزی: ۵ کیلو، ۱۰۰۰ میثقال قارشیلغی اغیرلیق اولچوسو.

بئیت: یاراتمیش مئهریبان آلا هر بیر اصناف اوچون بیر داش.

سقط، تبریزی، زنگانی، دو صد به به بو اووزانه! (غ.م. ۱ ص ۱۶۰)

تهرانی: ۳ کیلو- ۴۰ سیر برابر اولچو داشی.

بئیت: طسوجی، خوتگری، دیلمانی، تهرانی تعالی الله...

و سنگ ارونق، پوط، آفرین اولسون او رحمانه. (غ.م. ۱ ص ۱۶۱)

اٹل دیلی وادبیاتی ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

- چرەك: چھارئىك ۲۵۰ مېتقال - ۱/۲۵۰ كىلو برابرى آغىرلىق اولچوسو.
 بئىت: بىر چرەك بوغدا وئرىن، بارى بىر آز آش پيشيرهك.
 يوز چووال دولدوروب انبارە دئىير: يوخدور، يوخ! (غ. م. ۲ ص ۲۵۷)
- چرەك سىيە: چھارئىك سىيەك، چكى داشى، ۳۷۵ مېتقال - ۱/۸۷۵ كىلو قارشىليغى آغىرلىق اولچوسو.
 بئىت: اون آلتى بوزا پامبىغى، چرەك سىيە قالىنلىغى
 گلردى بىر زامان خوشا، او بى حىنا تومان باجى. (غ. م. ۱ ص ۸۷)
 خوتگرى: چكى داشى؟ (غ. م. ۱ ص ۱۶۱)
 ديلمانى: چكى داشى؟ (غ. م. ۱ ص ۱۶۱)
 زنگانى: چكى داشى؟ (غ. م. ۱ ص ۱۶۰)
 سنگ-ى ارونق - قوشا باتمان: ۱۰ كىلو برابرى قارشىليغى.
 (غ. م. ۱ ص ۱۶۱)
- سقط: ۳ كىلو برابرى آغىرلىق اولچوسو. (غ. م. ۱ ص ۱۶۰)
 سىر: ۷۵ گىرم موعادىلى آغىرلىق اولچوسو و يا ۱۶ مېتقال. (غ. م. ۱ ص ۲۲۸)
 سىيە - سىيەك: ۱۲۵ مېتقال - ۶۲۵ گىرم قارشىليغى آغىرلىق اولچوسو.
 بئىت: وئرسە باققال، بىر سىيە اسگىك،
 عئىبى يوخدور، فقط چرەك دن قاچ. (شيدا ص ۱۸۱)
 طسوجى: چكى داشى (باتمان) ۱۵ كىلو قارشىليغى. (غ. م. ۱ ص ۱۶۱)
 گىروانكه - گىرونونا (رو) ۸۸ مېتقال يا ۴۱۲/۵ گىرم برابرى اولان آغىرلىق اولچوسو.
 بئىت: ياران، باشوز ساغ اولسون، چاي چوخ گىران اولوبدور.
 گىروانكه سى اوتوزبئش صاحىبقتىران اولوبدور. (م. س. ص. ۲۸)
 مېتقال: ۲۴ نوخود آغىرلىغى - ۴/۶۸۷۵ گىرم، «سىر» ين اون آلتى دان بىرى، آغىرلىق اولچوسو.
 بئىت: او، باشدان كى آخار هر سال مين مېتقال قان ائى دوست.
 او، باشدا عقل قالماز معجزا آلاھه آند اولسون. (غ. م. ۱ ص ۱۶۶)
 هفديرم - هفت ديرم: ۳۱/۲۵ مېتقال - ۱۵۶/۲۵ گىرم قارشىليغى آغىرلىق اولچوسو.
 بئىت: گوز ياشى، هائى و هوئى دويورماز قارئينلارى!
 اون شاهى وئر فقيره، وئرە هفديرم اته. (غ. م. ۱ ص ۳۴)

شانا پىك

عزىز محسنى

بئله رىوايت اندىرلر، گۆل تىكىن آدىلى بىر گۆزل- گۆيچك قىز، آتادان- آنادان يىتىم قالىر، خالاسى اؤنو اوغلو رحمانا نىشانلايىب اوز ائوينه گلين گىرىر. گۆل تىكىن گلين گىدەندىن سونرا تىزه باشلامىشدى بىر آز راحت ياشاسىن كى، كىندە قىتلىق، قوراقلىق دۆشور. ارى رحمان بو فلاكتە دۆزه بىلمىر، دىنمەدن، سؤيلىمەدن باش گۆتورور دۇغما كىندىن اوزاقلارا گىدىر. اوندان هىچ بىر سوراق وئرن اولمور، هامى كىندە دئىير، رحمان گىتدى «گىدەر گىلمزە».

رحمان آتا- آناسى نىن بىردنەسى ايدى، آناسى سكىنە خالانىن اوندان قاباق بىر نىچە اوشاغى اولوب، آما هامىسى قىزىلجىدان، چىچكىدن، ستلجمدن و باشقا مرضدن لاپ اوشاقلىق چاغلارنىدا اولوب گىتمىشدىلر. آنانىن گۆزۈنۈن آغى- قاراسى ائله بو رحمان ايدى و آنا اؤنو چوخ زحمت و ذىللت ايله بۇيۇتمۇشۇ، كىند يىرىندە مین آغىر زحمت و عذابدان سونرا ائولندىرمىشدى. ايندى او دا دىدەرگىن گىتمىشدى. بو آغىر درد سكىنە خالانى سارسىدىر. او، بىر نىچە وخت يۇرغان- دۇشەيه دۆشور. گۆل تىكىن بۆتۈن ووجودو ايله بو مئەربىيان خالاي خىدمت اندىر. آما بو مئەربىيان خالا- قاينانا آغىر و ساغالماز بىر درده گىرىفتار اولور. چوخلارنى دئىير او دىغلايىر و چوخ جان سىخىجى بىر حالدا حىاتا گۆز يۇمور. گۆل تىكىن، بو قاراباخت قىز، چوخ پىس حالت كىچىرىر؛ بىر ياندان ارى رحمانىن دىدەرگىن دۆشمەسى، بىر ياندان مئەربىيان قاينانانىن الدن گىتمەسى، عىنى زاماندا حىاتىن آغىرلىغى و قۇجا قايناتاسىنى يىيەلىك اندىب، گىجە- گۆندۈز اوندان موغايات اولماسى قىزى يامان حالا سالىر. بونلار هامىسى بىر يانا، قىز گۆرۈر اؤنو كىنافت باسىب دى. اللرى، آياقلارنى كىر باغلايىب، باشىنىن تۆكلرىنە بىت- سىر كە داراشىب دىر.

گۆل تىكىن بو آجى گۆنلرىن بىر گۆنۈندە باخىر گۆرۈر ائودە بىر كىمسە يۇخدو، قايناتاسى آخسانا- آخسانا گىدىب چۆلە، گۆل تىكىن بو قارارە گلير بو زامان هىچ اولماسا اوزۈنۈ بىر آز تىمىزلەسىن. باشىنىن بىت- سىر كەسىن آرىتىسنىن. حىتە طدە حلبى سماۈرە اود سالىر، اىستى سو حاضىرلايىر، آياق

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

داش، كىسە، گىل، داراق ساھمانلايىر، بايدانى ايستى سو ايله دولدورور، اوزونۆ تمىزله مەئە باشلايىر. بەدەنىنى ئويوب قورتارمىشدى كى، آيلاردان برى سو گۆرمەين ساچلارنىنى ايسلادىب داراقلانمىشدى كى، بىردن كۆچە قايىسى دۇيولۇر. قىز ال- ھايا دۆشۆر: «واي آبيريم گىتىدى، قايناتام گىلدى، او منى بو حالدا گۆرسە...» دئەرك، اوزونۆ توتور گۆيلەرە، دئىير: «ائى قادىر آلاھ من نئىنە مېشىدىم. لاپ اوشاقلئق چاغئىمدان آتامى- آنامى اليمدن آلدىن، منى ئالقيز قويدون، سونرا تزه باشلامىشدىم بىر آز نفس چكىب، راحاتلاشام، اريمى ديدەرگىن سالدىن. منە مئھربان اولان، جان ئاندىران خالامى ئورغان- دۇشەئە سايىب، اليمدن آلدىن و منى اولماز بلالره دۆچار اتتىدىن. ايندى دە ايستەئيرسن منى بى آبير اندهسن! گل سن بو بى آبير چئىلغى منە روا گۆرمە! من سندن ايلتىماس اندىرم، ئالوارئرام، منى بىر قوشا دۇندەر، اوچوب بوردان چكىنىم». قىزىن سۆزلىرى آغزىندان چئىخامئش بىر قوش اولوب اوچدو و ئاخىندا اينىلمىش آرمود آغاجئنا قونور.

بويانندان قايناتا هر قدەر حىطىن قايىسىنى دۇيۆر، بىر سس چئىخمىر، او، سئىنىق- سالخاق قايى ئا زور گىتيرىب قايىنى دىب دن دبەردىر و حىطە گىرىر، گۆرۆر پىنجره نىن قاباغئندا حلى سىماور قايناتىر، كاسا- بايدا بىر ئانا ئىخىلئب، آنجاق گۆل تكىن دن بىر نىشان ئوخدور. باشىن ئوخارنى قالدئيرئىر گۆرۆر، آرمود آغاجئنىن بو طرفە اينىلمىش بوداغى اوستۆندە باشى داراقلئ بىر قوش اوئا حسرت ايله باخئىر. قوجا بو قوشو اوز مئھربان گلئىنە اوخشاداراق سسلەنير: شانا پىپك، شانا پىپك!... قوش امين اولور كى، قايناتاسى اونو تانئىئىب، قول- قاناد چالئب بىر نئچە كرە قوجانئىن باشى اوستۆندە قئىرلاناندىن سونرا، اوزاقلارا سارنى اوچور...

* شانا پىپك: ھۆپ-ھۆپ، چنە بويىو(فا. ھدەد، شانە بە سر).

بايقوش و تاؤوس قوشو

عزيز محسنى

دئىيلەنە گۆرە، حضرت-ى سۆلئىمان پئىغمبەر تاؤوس آدلى گۆزل بىر قىزا عاشىق اولموشدو. نه قدير الله شيردى، تاؤوس اوئا اره گئتمه يه راضى اولموردو. آخىردا سۆلئىمان بو قرارا گلدى كى، تاؤوسو زور ايله آلىب گتيرسين. تاؤوس بونو آنلادى و سۆلئىمان پئىغمبەر اؤز ايسته يىنى بيلدىردى:

- گرەك قوش ديمدییىندن بىر بۇيوك عيمارت تىكىلسين، آياغى دنيزدن ياشالسین، باشى بولوددان. او زامان من سنه گلەرم و منى توى ائديب ائوينه آپارا بيلرسن.

سۆلئىمان پئىغمبەر بو شرطه راضى اولدو. بو فيكره گلدى دؤنيادا اولان بوتون قوشلارى بىر يئرە يئىغسین، هامىسینى اولدورسون و اونلارین ديمدیکلریندن تاؤوس ايسته ين عيمارتى تىكديرسين. سۆلئىمانىن بونا حاققى چاتىردى، اوئا گۆره او بوتون قوشلارین پادشاهى ايدى. بلى، امر وئردى قوشلارین هامىسىنى يئىغدى اؤز بارگاهىنىن قارشى سينا. سۆلئىمان پئىغمبەر باخىب گوردو كى، تكجه ياپالاق (بايقوش) گلە ييب. وزير- وكيلى گۆندەردى كى، اونو دا گتيرسين لر. ياپالاق وزير- وكيلى دئدى:

- من آخماق پادشاهىن يانىنا گئتمەرم، اؤزوم ده «بى» قوشام. وزير- وكيلى سۆلئىمانا خبر آپاردىلار كى، ياپالاق دئير: من آخماق پادشاهىن يانىنا گئتمەرم، اؤزوم ده «بى» قوشام. سۆلئىمان هيرسە نيب اؤزوم گئتدى.

ياپالاق اوئا دئدى:

- بىر ساتلىق اوچون پادشاهلىغى منە وئر گليم، يوخسا گلە يه جه يم. اؤزوم ده قوشلارین بىنى ائت.

سۆلئىمان ناچارلىقدان راضى اولدو. بايقوش اونونلا گلدى، سۆلئىمان بىر ساتلىق اوچون پادشاهلىغى اوئا وئردى، اؤزونو ده قوشلارین بىنى ائتدى. بايقوش تاхта چىخىب دئدى:

- آى شاه بىر قىزا گۆره، بوتون قوشلارى اولدوروب، نسلينى كسمكىمى اولار؟ من قوش ديمدییىندن سنە تاؤوس دئدينى عيمارتى تىكەرم.

بايقوش امر ائتدى، هر قوش ديمدییىنين اوجوندان بىراز كسيب بىر يئرە توپلادى، بۇيوك بىر داغ ياراتدى. سۆلئىمان پئىغمبەر، تاؤوس دئدينى عيمارتدن ده گۆزل بىر ائو تىكدى.

بايقوشا دا دئدى:

ئىل دىلى وادىياتى ۹ pdf hazırlayan: mostafa rəzzaqi

- سن ائله بىلئيه لايئق قوش سان، سنین آدئنى «باى-قوش» قوئورام و اوزومه وزير سئچيرم.
بو زاماندا اونون آدى بايقوش قالدئ.

بلى، سولئيمان پئىغمبر قئرخ گون- قئرخ گئجه توئ ائئدى. تاووسو تىكدىردىنى ائوه گئيردى.
هر گون تاووس بزه نىردى، دوزه نىردى، اوز گوزه لئىنى ايله فخر ائدىردى.

« آئ تانى، گوره سن دؤنيادا منيم كىمى ده گوزل وارمى؟ » دئىردى، باشئنى چئوئرىب آياغئنا
باخاندا اوتانىردئ. چونكى آياقلارئ چىركىن ايدى. او هميشه آياقلارئنى سولئيمان پئىغمبردن
گىزله دىردى. گونلر بىر گونونده سولئيمان پئىغمبر اونا دئدى:

- بىلمىرم نه اوچون آياقلارئنى مندن گىزله دىرسن؟ منيم يانىمدا سوئونمورسان.
تاووس سوز تاپئب دئيه بىلمه دى. دئدى:

- دوز دئىرسن.
تاووس او بىرى اوتاغا گئئدى، بزه ندى، دوزه ندى:

- ايلاهى، گوره سن دؤنيادا منيم كىمى ده گوزل وارمى؟ دئدى.
آياقلارئنا بىر ده باخدئ اوتاندى. بو آياقلا سولئيمان پئىغمبرين يانىنا گئتمك اىسته مىردى.
اوزونو گؤيه توتوب يالواردى :

- آئ آلاه منى بىر قوش ائت.
آلاه اونون يالوارئشئنى ائشيتدى، اونو بىر قوش ائئدى. تاووس قوشو اوچوب قاپئدان چئخدئ.
سولئيمان پئىغمبر دئدىنى سوزه پئشمان اولدو.
ايندى تاووس قوشو قاناد چائئر، اوچور، اوز گوزه لئىنى ايله فخر ائدىر، امما آياقلارئنا باخاندا
اوتانىر.

توراج*

عزيز محسنى

كئچمىش زامانلاردا توراج آدلى گۈزل- گۈيچك بىر قىز، ظاليم و اوزونو بىنن بىر خانىمىن ائوينده قوللوقچو ايدى. خانىم بو قىزى هر بىر شىين اوستونده دۇيۇب و اينجيدىردى. بو قىزا حتا قارن دولوسو، يئمه يه چۇره ك و گئيمه يه پالتار دا وئرمىردى. توراج بو ائوده چۇخ پيس، دۇزولمز بىر وضعيتده ياشايتىردى. گۈنلر بىر گۈنۈندە خانىم توراجى چاغىرئب دئدى:

- آى قىز، بو سات ايستى سويو حاضىرلايئب باشىمى- جانىمى، ائاقلاريمى يونارسان. توراج تله سه- تله سه گئديب سماوارا اود سالدى، ايستى سو حاضىرلادى، انجاق نه قدهر اختاردى داراغى تاپا بيلمەدى، بيلمىردى داراغى هارا قۇيۇب، خانىمىن باغىرتىسى گلدى:

- سنى پارچا- پارچا اولاسان، جانى يانمىش هاردا قالدىن، دىء باشا گل!

توراج قۇرخا- قۇرخا جاواب وئردى:

- خائىم بو سات گليرم.

توراج نه قدهر اختاردى داراغى تاپا بيلمەدى. خانىمىن آيق سس لرىنى ائشيدەندە توراج آغلاماغا باشلادى، اوزونو گۈيه سارى توتدو و دئدى:

- نه اولاندى، كاش من بىر قوش اولاندىم، اوچاندىم گئده ئدیم، بو ظاليم خانىمىن ظولمۇندىن قورتارائدىم.

توراج هله اوز آرزى سىنى قورتارمامىشدى، بىر قوش اولدو. خانىم الى آغاجلى قاپى دان گيره نده اوچوب باجادان چىخدى. بىردن يادىنا دوشدو كى، داراق تاخچادا كى بوخچادادىر، يئرئندن اوچوب، پئنجره نين قارشى سىنا قوندو و دئدى:

- خانىم! تاخچادا، بوخچادا.

ايندى ده توراج هميشه بو سۇزلىرى اوخوئور:

- خانىم تاخچادا، بوخچادا.

* توراج: كهلىته اوخشار گۈزل قوش (فا. دراج).